Розділ 1

ДИПЛОМНА МАНДРІВКА

— Добридень, дорогі дипломники, — привіталася Світлана, заходячи до класу.

Десятеро семикласників Біологічної школи обступили її.

— Сідайте, — мовила Світлана. — Столи й крісла для вас уже замалі. Чому ви так швидко ростете?

— Ви ще побачите, як ми за літо виростемо, — сказав Джавад, який і так був вищий за Світлану.

— Усі прийшли? Ніхто не захворів? Ніхто не полетів на днинку на Місяць? Ніхто не купається на Гавайських островах? — запитала Світлана, вмощуючись у вчительському кріслі.

— Якщо ви мене маєте на увазі, — озвався Пашка Гераскін, — то я прийшов сьогодні раніше за всіх.

— Цього не може бути!

— Мені теж властиво помилятися, — признався Пашка. — Я стаю неуважним.

— Він хоче сказати, що стає великим, — пояснив Аркаша Сапожков.

— Мені дуже приємно, — сказала Світлана, — що в нашому класі буде великий випускник. Але поки що візьмемося до справи. Отже, ви повинні мені сьогодні сказати, які мандрівки ви собі придумали.

— Настала тиша. Ніхто не хотів говорити першим. Диплом, який необхідно захистити після сьомого класу, зветься "Незвичайна мандрівка". За місяць цю мандрівку треба здійснити, а потім написати про неї незвичайний звіт. Завдання складне.

— Добре було сто років тому, — промовила Маша Белая.

— Ще б пак, — підхопила її сестра-близ-нючка — Наташа Белая. — Будь-яка мандрівка була незвичайною. Навіть на Місяць семикласники ще не літали.

— А ще краще було тисячу років тому, — докинув Іллюша Чашков. — Тоді ще паровоза не винайшли.

— Чи ваші слова означають, що ви нічого цікавого не придумали? — запитала Світлана.

— Я придумав, — сказав Джавад. — Я вже почав робити повітряну кулю, щоб здійснити на ній безпосадочний політ довкола світу.

— Уже літали! — втрутився Пашка.

— А я полечу швидше, — стояв на своєму Джавад.

— Дуже добре, — згодилася Світлана. — Незвичайною може стати навіть звичайнісінька на перший погляд мандрівка.

— Авжеж! — вигукнула Маша Белая. — Ми з Наташею домовилися з дельфінами, що вони нас перевезуть через Середземне море.

— І якщо буде гарна погода, ми попливемо до Азорських островів, — підтвердила Наташа.

— Верхи на дельфінах? — здивувався Ар каша. — Але ж це небезпечно.

— Невже дельфіни дадуть нам потонути? — образилася Маша.

— Ну а ти, Аркашо? — спитала Світлана. — Ти, напевно, придумав щось незвичайне.

— Я здійсню мандрівку довкола нашої дачі.

— Як це?

— Я обійду всю дачу і спостерігатиму, як живуть комахи, як ростуть квіти.

— Тепер я збагнув, чому він злякався за сестер-близнючок! — промовив Пашка. — Сам, бач, вибрав найбезпечнішу мандрівку на світі. Але якщо побачиш незнайомого собаку, відразу клич бабусю на поміч.

— Я постараюсь, — усміхнувся Аркаша. — Тільки вона не почує. Бо я спочатку зменшуся у сто разів.

— Молодчина, — похвалила Аліса. — Шкода, що ти мене випередив.

— Ти теж хотіла мандрувати довкола дому? Тоді ходімо вкупі.

— У мене була інша ідея, — зізналася Аліса. — Я теж хотіла скористатися відкриттям куньмін-ського фізика Лі Чусі, який навчився зменшувати живих істот. Я зібралася повторити мандрівку Нільса на диких гусях. В Африку.

— Одне іншому не вадить, — сказала Світлана. — Це дві різних мандрівки.

— Я подумаю, — відповіла Аліса. Вона була засмучена. Яка ж це наївність? Вирішила, що ніхто, крім неї, не подумає про зменшення.

І поки інші діти розповідали про свої плани, Аліса роздумувала: може, й справді вирушити в мандри з Аркашею? Чи все-таки полетіти на гусях?

— Гераскін, — почула вона голос Світлани. — Чого ж ти мовчиш? Знову неуважність підвела?

— Не треба іронізувати, Світлано, — серйозно відповів Пашка. — До великих людей потрібен особливий підхід, делікатний. Ми дуже вразливі.

— Даруйте, — перепросила Світлана. — Але врахуй, хоч ти й дуже великий, дипломну роботу я з тебе спитаю. Інакше до восьмого класу не перейдеш.

— Є в мене одна думка... — мовив Пашка. — Одне слово, я вирішив здійснити мандрівку до центру Землі.

— Ого! — вигукнув Іллюша Чашков. — Заради такої мандрівки я згоден відмовитися від моєї ідеї.

А ідея в Іллюші була цікава — він хотів пропливти підземною річкою, що тече під Сахарою.

— Це неможливо, — заперечив Аркаша. — Навіть дорослі ще не були в центрі Землі. Це неймовірно важке завдання. Ти забув, який там тиск?

— Я нічого ніколи не забуваю, — сказав Пашка.

— Корабель може й проектується, але підземний човен уже існує, — відрубав Пашка.

— Добре, — усміхнулася Світлана. — А тепер кожен із вас по черзі підходить до мене і повідомляє всі подробиці мандрівки, аби я переконалася, що вона безпечна. Хто перший? Ти, Іллюшо? Тоді залишайся у класі, а решта вільні. Ви самі домовтеся, хто заходитиме до мене наступним.

У шкільному саду Пашка відкликав Алісу вбік.

— Слухай, мій юний друже, — почав він. — Чує моє серце, що ти засмучена від того, що узурпатор Сапожников украв у тебе ідею.

— Тим-то й кривдно, що він не крав, — відповіла Аліса. — Принаймні з точки зору науки його мандрівка цікавіша.

— Ліліпут тікає в траві від коника! Теж мені мандрівка! Аліско, пропоную: приставай до мене.

— Навіщо?

— Мені потрібен вірний напарник. Моя ідея унікальна, але одному, мабуть, не впоратися.

— Тоді розкажи, в чім річ.

— Потім/Зараз, коли ти даси мені згоду, я розповім про все Світлані і повідомлю, що ми їдемо вкупі.

— Пашо, а я знаю, навіщо тобі це потрібно.

— Навіщо?

— Ти боїшся, що Світлана тебе одного не відпустить. Признавайся негайно! Або я з тобою не поїду.

— Отже, поїдеш! Чекай мене тут. Я побіг до Світлани.

Вийшов він од Світлани хвилин через десять. І відразу ж, поманивши Алісу за собою, побіг до стоянки флаєрів.

— Що вона тобі сказала? — запитала Аліса.

— Хіба це так важливо? Головне — ми з тобою удвох вирушаємо в неймовірну і дивовижну мандрівку до центру Землі.

Розділ 2 КОВАЛЬ СЕМЕН ІВАНОВИЧ

— Зараз ти побачиш генія, — мовив Пашка Ге-раскін, спрямовуючи флаєр униз, до тихої звивистої річки, отороченої вербами. Річку перетинала загата, біля якої стояв старий сивий млин. Водяне колесо поволі оберталося, з нього, виблискуючи під сонцем, стікали струмені прозорої води.

За млином виднівся дах ще одного будинку — теж старого, рубленого, під тесовою покрівлею. З димаря вився дим.

— Що це таке? — здивувалася Аліса.

Нічого не відповівши, Пашка посадив флаєр на майданчику перед млином. Чути було, як із дальнього будиночка лунають гулкі короткі удари.

— Ходімо! — Пашка перший попрямував туди. Широкі двері стояли розчахнуті. Над ними було прибито вивіску:

КУЗНЯ КОВАЛЬ СЕМЕН СИЛЬНИЙ, ЯК СУПЕРМЕН ОСТАННІЙ СПРАВЖНІЙ КОВАЛЬ У ГАЛАКТИЦІ

— Семене Івановичу! — привітався Пашка, заглядаючи всередину. — Можна до Вас?

— Заходь, як не жартуєш, — пролунав у відповідь хрипкий голос. І знову почулися швидкі удари.

11

Друзі увійшли до кузні. Вона була невелика й заставлена, завалена металевими предметами так тісно, що посеред неї тільки й залишалося місце для горна та ковадла, біля якого стояв сам коваль і невеликим молотом стукав по розпеченій до червоного жару старовинній алебарді.

Кузня була дивовижна. У першу ж мить Аліса побачила в ній безліч речей, які зустрічаються тільки в музеях. Там лежала купа кінських підків, наконечників до списів, алебард, стояли притулені до стіни грати і спинки залізних ліжок, на цвяхах, забитих у стіни, висіли коморні замки й стремена...

Але найдивовижніший був сам коваль.

Він, не дуже високий на зріст, здавався велетнем, якого так стукнули по голові молотом, що він удвічі зменшився, роздавшись у всі боки. Математик сказав би, що цей чоловік точно вписується в куб. Аліса подумала, що цей чолов'яга скидається на старовинну скриню. , — Ну що, зважився? — запитав коваль у Пашки.

— Я жодної хвилини не сумнівався.

— Тоді постривай, — сказав коваль. — Я ще обіду собі не заробив, а вже вмираю від голоду.

Руки його не переставали працювати. Ліва швидко й точно рухала розпечену алебарду, а права спритно постукувала по ній молотом.

— Павле, — наказав коваль. — Шуруй! Пашка, напевно, був тут не вперше. Він кинувся

до міхів і заходився працювати ними. Коваль прикрикнув на хлопця:

— Сміливіше, неміч міська! Пашка не образився.

— Допомогти тобі? — запитала Аліса.

— А ти, дівчинко, йди, збирай квіточки! — зауважив коваль, і цим Алісі відразу ж не сподобався.

Але сам він тої ж миті забув про Алісу, бо знову почав гатити по залізу.

— Все! — закричав він піднесено і сунув алебарду в бочку з водою.

Піднялася хмара пари. Пашка розпростався, потер руки, йому було приємно почувати себе помічником коваля.

— Ну й як? — запитав він. — Вийшло в нас? Коваль нічого не відповів. Зриваючи на ходу

фартух, він побіг до млина.

— Ходімо за ним, — сказав Пашка.

— Але він не кликав.

— Він ніколи не кличе.

Вони зайшли до старого млина. Всередині виявилася простора кухня. На стелажах уздовж стін нескінченними рядами стояли банки і пляшки з

приправами, спеціями, вареннями, соліннями, маринадами і соками. Зі стелі звисали вінки цибулі й часнику, в'язки сушеної м'яти і кропу. А під стіною тягнувся довгий широкий стіл, на якому стояли каструлі, миски, чайники, казани й сковорідки. Ще більше їх було на старовинній плиті із шістьма кружками.

— Запалюй! — наказав коваль, кидаючись до столу і починаючи швидко чистити коропів, яких витягав із відра.

Пашка нахилився до складених біля плити полінець, спритно нарубав скіпок, наклав у плиту і розпалив її.

Аліса очам своїм не вірила. Вона, чесно кажучи, уперше в житті бачила, як розпалюють плиту, тільки в казках про це читала. І було незрозуміло, навіщо ж палити дрова, якщо їжу тобі приготує електровакуумний комбайн?

Коваль, котрий досі ще чистив рибу, неначе вгадав її думки.

— Дурниці! — гаркнув він. — Ти ці сучасні штучки-дрючки облиш. Це, даруй, не продукт виходить, а самогубство. Може, для вас, людців розумової праці, роботи-шроботи й потрібні, а нам це ні до чого! Більше вогню, Пашко!

— Слухаюсь, капітане! — відповів Пашка, підкидаючи поліна в плиту.

— Дівчатко, як тебе кликати? — спитав коваль.

— Аліса Селезньова.

— Аліско, хапай відро, біжи до колодязя, одна нога там, друга тут.

— А де колодязь?

— Знайдеш, не сліпа!

Коваль весело всміхався. Він був зовсім не такий страшний, як у кузні. Голова його здавалася півкулею, що вросла в похилий пагорб плечей. Короткопалі руки були схожі на слонові ноги. І взагалі він найбільше скидався на слона, що став на задні ноги, тільки замість хобота стирчав червоний носик, обабіч якого люто горіли круглі голубі оченята.

Аліса взяла відро і вийшла з млина.

Відразу, кроків за двадцять, під великою липою вона помітила колодязь. Його накривав двосхилий дашок, з-під якого виднівся відполірований руками дерев'яний коловорот із намотаним на нього ланцюгом. Аліса прикріпила відро до ланцюга, і коловорот почав крутитися, дзеленькаючи. Потім відро хлюпнуло, вдарившись об воду.

Лише зараз Аліса збагнула, як тут тихо й лагідно. Тільки й звуків, що монотонне дзижчання бабок, коників, мух та інших комах, та віддалене порипування млинового колеса. Так ніби Аліса опинилася в казковому, давно загиблому, стародавньому світі, в якому ніхто й не підозрює, що десь є флаєри, космічні кораблі, роботи і марсіани.

Аліса заходилася тягти відро з колодязя. Залізна ручка поверталася через силу, відро було важке, й Аліса уявила, як відро зараз з'явиться над колодязним зрубом, а в ньому поволеньки плаватиме щука, яка спитає:

— Чого тобі треба, дідусю?

Вона так повірила у свою вигадку, що брала відро обережно, як би щука її не вкусила. Ніякої щуки, звісно, у відрі не було, але вода в ньому виявилася газованою, вона вирувала від бульбашок, які підіймалися до

поверхні. Алісі навіть здалося, що нести це відро було дуже легко — вода весь час струмувала вгору.

Коли вона повернулася з відром, у млині робота аж кипіла. Жарко й весело тріщали дрова в плиті, шкварчала на сковорідці риба, закипала в каструлі картопля, коваль збивав колотівкою полуничний мус, Пашка краяв хліб. Він відломив шматок скоринки і сказав:

— Краще за тістечко.

— Ще б пак, — погодився коваль Семен, — я сам борошно мелю і хліб печу. До мене по хліб з Австралії прилітають.

І враз він поблід, навіть заточився від жаху.

— Соус! — закричав він. — Соус перестояв!

Він схопив із плити каструльку й заходився бігати з нею по кімнаті, щоб вистудити.

— А чому у вас вода газована? — запитала Аліса.

— Це не вода! Це нарзан, найкращий у світі нарзан. Наливай у чайник, став на плиту, потім бери скатертину й куверти в буфеті й швиденько накривай на стіл. Зрозуміла, Аліско-кицько?

Від коваля Семена йшов такий шум, гуркіт, веселощі, стільки в ньому було життя, що хотілось сміятися.

— Ще хвилина, і я помру від голоду! — закричав він. — Пашко, зливай картоплю, тягни на стіл, неси з льоху сметану, солоні огірки й не забудь квас. Мій квас на нарзані — найкращий у світі, по нього з Австралії приїздять.

Нарешті, через п'ять хвилин усе було готове, і вони всілися до столу.

— Починай! — гаркнув коваль. Він настромив на риделку цілого .коропа, висипав із каструлі десяток |вёликих, як дині; —кардоплин, відломив половину паляниці — і, як оком змигнути, все це щезло в його пащі.

— Ви Гаргантюа і Пантагрюель відразу, — зауважила Аліса. — Це були такі...

— Не треба пояснювати. Я все читав, — відповів коваль. — Не відволікай мене, а то апетит пропаде.

І з цими словами він кинув у рот іще одного цілого коропа.

Але більше Аліса на господаря не дивилася, бо сама взялася до їжі, яка виявилася такою смачною, що зупинитися було неможливо.

Полуничного мусу коваль їсти не став, попідсував миски з ним гостям, а сам, зітхнувши, сказав:

— Ох, треба мені себе обмежити. З понеділка неодмінно сяду на дієту.

Промовивши це, він узяв зі столу ще одну паляницю хліба і неквапом запхнув собі в рот.

— А чому у вас у колодязі нарзан? — запитала Аліса. — Адже нарзану в середній смузі не буває.

— Мій колодязь — надглибокий, — відповів коваль. — Я його зробив під час останніх випробувань. Нарзан надходить із глибин трьох кілометрів.

І тільки тут Аліса згадала, чому вони приїхали до коваля.

Вона хотіла було спитати про підземний човен, але коваль підняв товстого пальця і промовив:

— Ніяких ділових розмов. Зараз усім спати, спати, спати. їжа не терпить легковажного ставлення.

Він через силу підвівся з-за столу й побрів надвір, де в саду під яблунею Аліса побачила поміст, завалений сіном. Там усі вони й поснули.

Розбудив Алісу джміль. Він літав над самісіньким вухом і занудливо скаржився на життя. Сонце вже стояло низько, тіні подовшали. Чути було, як порипує млинове колесо. Пашка спав на сіні, розкинувши руки й ноги, як парашутист у вільному падінні. Коваля Семена не було видно. Від сіна пахло

солодко й сонно. Може, ще подрімати? П'ять хвилинок?

Аж раптом від млина долинув громовий голос коваля:

— Вставати, вставати, чай готовий!

— Я не хочу чаю, — відповів Пашка, не прокидаючись.

Аліса підхопилася. їй було ніяково. Приїхали до самотнього чоловіка і повкладалися спати, а він змушений порати їх.

Коваль уже сидів за столом. Він сам усе приготував. Притяг самовар літрів на сто, що виблискував як розпечена лава, порозставляв чашки, порозливав у вазочки варення і, головне, напік таку гору пиріжків, шо над нею здіймалася тільки блискуча маківка коваля.

— А дружок твій спить? — запитав коваль, нахиляючись убік, щоб побачити Алісу.

— Я гадаю, він скоро прийде, — відповіла Аліса. — Він любить усе робити сам, терпіти не може, коли йому наказують.

— Ясно, — мовив коваль і усміхнувся. Й відразу ж загорланив на всю округу:

— Павле! Не ходи пити чаю! Спи негайно! Але його наказ запізнився.

Пашка вже стояв на порозі.

— Отож-бо, — буркнув він. — Як дрова пиляти, то де Гераскін? А як чай із пирогом, то про Гераскіна забули.

— Уявляю тебе занудливим стариганом, — сказав коваль. — Ти ж усім своїм онукам голову прогризеш.

Пашка стояв у нерішучості — чи то смертельно образитися, чи то сприйняти ковалеві слова як жарт. Але коваль сам розв'язав за нього це завдання.

— Є вихід, — мовив він. — Нумо їсти пиріжки на-вперегонки. Ти береш, я беру. Хто останній узяв, програв.

— Ой, — зойкнула Аліса. Вона вже не знала, коли коваль жартує, а коли говорить серйозно.

— А чом би й ні, — згодився Пашка, всідаючись до столу.

Коваль почав змагання всерйоз. Він ковтав пиріжки, мовби горошини, а Пашка тим часом спокійно жував, запиваючи чаєм, не поспішав, тільки спитав:

— А хто виграє, що одержить?

— Будь-яке бажання, — відповів поважно коваль.

— Ти ж програєш! — шепнула Аліса.

— Програю, то й програю, — сказав Пашка, й далі поволеньки жуючи пиріжок. — Смачні сьогодні пиріжки у вас вийшли. Мені зараз із капустою попався.

— А ти правіше візьми, он там, із брусницями. Казка!

І, не чекаючи, поки Пашка візьме пиріжок праворуч, коваль схопив звідти пригорщу пиріжків. Гора танула на очах. Це вже була не гора, а пологий пагорб, над яким ритмічно рухалися ковалеві ручиська, ніби ковші екскаватора.

І раптом Пашка напружився, наче приготувався стрибнути.

Ковалеві пальці ковзнули по тарелі, добираючи останні пиріжки. Пашка вмить простяг руку, схопив передостанній пиріжок і крикнув:

— Я виграв, Семене Івановичу!

Ковалеве ручисько завмерло над останнім пиріжком. Він підвів очі на Пашку, кліпнув білими віями і промовив з повагою:

— На вигляд маленький, а жуєш як велетень. Доведеться тобі з понеділка сідати на дієту, вкупі зі мною.

— Мені це ще не загрожує, — заперечив Пашка.

— Бажання зараз замовлятимеш чи потім?

— Потім, — відповів Пашка.

— Слушно. Тоді годинку перепочинемо і підемо дивитися машину.

— У мене бажання, — сказав Пашка.

— Зрозумів, — мовив коваль, усміхаючись, — ходімо дивитися машину зараз.

Розділ 3 ПІДЗЕМНИЙ ЧОВЕН

Коваль Семен Іванович ледве підвівся з-за столу й пішов попереду. Хоч ножиська в нього були товсті, все одно Аліса дивувалася, як вони витримують вагу такого тіла.

Вони минули колодязь, пройшли крізь зарості ліщини, і тут Аліса побачила скособочений сарай. Двері його були замкнені. Семен Іванович почав шукати по кишенях ключа, не знайшов, розсердився, рвонув замок, дужка відлетіла, і він сказав:

— Нічого, завтра полагоджу.

І вони опинилися в сараї.

Коваль смикнув за великий залізний важіль біля дверей, і дерев'яна підлога в сараї роз'їхалася майже в Аліси під ногами. Утворилася велика довгаста яма. На дні ями лежало веретено метрів із десять завдовжки з

широкою гвинтовою нарізкою, через що Алісі воно здалося схожим на довгий батон із загостреними кінцями.

— Ось він, мій підземний човник, — сказав коваль Семен. Він увімкнув світло, і яскраві лампи, сховані під кроквами сараю, залили все білим сяйвом.

Коваль перший спустився драбинкою до підземного човна.

Він обійшов його, поплескуючи, наче коня.

— Ну, хіба не красень? — спитав він.

— Я маю бажання, — нагадав Пашка.

— Але ж ти його вже замовив.

— То було не бажання, а побажання, — пояснив Пашка.

— Не бачу різниці.

— А я бачу, — сказав Пашка. — Як чесний чоловік, ви повинні виконувати умови.

Тут коваль розреготівся, заходився плескати себе руками по боках і повторювати:

— Ну, хитрун, ну, Пашка, хитрун! Ну перехитрив! Ну перехитрив старого!

Відсміявшись, коваль підійшов до люка, що був урізаний у борт підземного човна, і почав його відкручувати. Він, певно, відчув, що Аліса дивиться на нього зі здивуванням, тому, не оглядаючись, сказав:

— Ти не думай, Аліско-барбариско. Зсередини все на автоматиці. А от щоб іззовні відкрити, потрібна моя сила.

Всередині підземного човна було темно. Коваль просунув у люк ручисько, пошарив там, знайшов вимикач, і в човні загорілося світло.

— Залазьте, — запросив він, — погляньте, як там. Може, не сподобається.

Пашка миттю пірнув у корабель. Коваль підсадив Алісу, і вона просто впала на Пашку. Там, у човні, було страшенно тісно, вони вміщалися, лише притиснувшись один до одного. Навіть ноги нікуди було простягти, бо вони впиралися у пульт керування.

— Ну як, улаштувалися? — пролунав голос зокола.

— Чудово, — відповів Пашка. — Можна спробувати?

— Як ти спробуєш, якщо не вчився? — спитав коваль. — Ти мені машину зламаєш.

— Ви ж мені показували, — заперечив Пашка.

Пульт був викуваний із заліза, візерунчастий, із викрутасами, замість кнопок на ньому були вигнуті рукояті, а поряд стриміли ажурні головки ключів.

Пашка повернув важілець, над пультом загорілася лампочка, схована у викувану сіточку, ніби в кошик.

— Ей ти, неслух! — почувся голос коваля. — Ти хоч люк закрити не забудь.

— Я нічого ніколи не забуваю, — відповів Пашка і повернув другий важіль. Збоку почувся удар — закрився люк, потім — страшний скрегіт. Аліса здригнулася.

— Що це? — крикнула вона, намагаючись перекричати скрегіт.

— Ясна річ, — відповів Пашка. — Люк загвинчується.

Пашка взявся за два великих важелі, що стирчали у вузьких прорізах пульта, й водночас посунув їх уперед.

— Тепер тримайся!

Тремтіння човна посилилося, й раптом Аліса відчула, що сповзає із залізного крісла на пульт — ніс човна почав нахилятися вниз.

— Геть забув, — сказав Пашка. — Прив'яжися.

Він витяг зі свого боку кінець широкого брезентового ременя, перекинув через Алісу, та намацала зі свого боку кріплення, зафіксувала ремінь. Тепер вони були прив'язані одним ременем до крісла, та все одно було дуже незручно, бо доводилося руками впиратися у край пульта, щоб не стукнутись об нього головою.

— І отак буде завжди? — запитала Аліса.

— Справжній дослідник не має права сподіватися на легку прогулянку, — суворо мовив Пашка. —

Якщо не подобається, залишишся вдома і мандруватимеш довкола будинку разом із Аркашею. Але якщо вас схрумає який-небудь неосвічений павук, я не відповідаю.

— Ми вже під землею? — запитала Аліса, щоб змінити тему розмови.

— Авжеж. Де вимикається екран, ти не пам'ятаєш?

Питання було риторичне. Пашка заходився повертати ключики. У кабіні загорілося яскраве світло, потім погасло, ввімкнувся вентилятор, із крана, схожого на кран самовара, що висунувся із стіни саме над Алісним вухом, полилася вода...

— Не те, — бурмотів Пашка, — не те...

Раптом над пультом засвітився екран. На ньому з'явилася цифра 6. Вона поїхала праворуч, а від лівого краю екрана рушила до центру цифра 7.

— От бачиш, — сказав Пашка. — Я ж казав. Ми на глибині сім метрів. Тепер можна перейти на горизонтальний хід.

Пашка потяг на себе два важелі, і човен став у горизонтальне положення. Аліса з полегшенням відкинулася на спинку крісла.

— А як він працює? — запитала Аліса. — Іззовні незрозуміло.

— Як усе геніальне — просто,— відповів Пашка.— У цього човна два корпуси. Як горіх у шкаралупі. Зовнішній керамічний, жаростійкий, із різьбою. Він угвинчується в породу, як бур. А внутрішнє ядро, в якому ми з тобою сидимо, залишається непорушним, немовби плаває всередині бура. Цьому човнові ніякі породи, ніяка температура не страшні. Ми можемо з тобою крізь вулкан пройти, і хоч би що.

— І оце він сам зробив?

— Власними руками. Що міг — викував у кузні, — Пашка показав на прилади на пульті. — А що не зміг — замовив, йому зробили за його кресленнями. Простий скромний геній.

— А чому він тобі цього човна дав? Хіба він його не для себе робив?

— Нам із тобою пощастило, — відповів Пашка. — Поки він його винаходив і будував, він так розтовстів, що йому в люк не пролізти. А комусь же треба під землю йти. От і поталанило ковалеві.

— Поталанило?

— Авжеж поталанило, що він мене зустрів. Він за мене тепер двома руками тримається.

— Щось ти, Пашко, темниш, — зауважила Аліса.

— Я не темню. Зараз виліземо на поверхню, він сам тобі все розкаже.

На екрані цифра сім від'їжджала назад і знову з'явилася шістка.

— Поступово піднімаємося, — мовив Пашка. — Бачиш, яке просте керування.

— Бачу, — сказала Аліса. — Будь-яка дитина зможе.

— Ну не будь-яка, — відповів Пашка серйозно. — А дуже талановита. Важливо не тільки керувати, а й маневрувати. Потрібна інтуїція. І точність. І не заважай мені. Ми підіймаємося нагору. Річка позаду.

Аліса стежила, як на екрані змінювали одна одну цифри: 5, 4, 3, 2, 1, 0.

— Приїхали, — оголосив Пашка. — Пора вилазити. А то Семен Іванович зголодніє, почне вечеряти.

Знову пролунав страшний скрегіт — це вигвинчувався люк.

І цієї миті човен гойднувся, пірнув носом униз, на екрані знову поїхали цифри — тільки у зворотло-му порядку: 0, 1,2, 3...

Човен застиг.

— Це що таке? — здивувалася Аліса. Почувся гуркіт — відкрився люк.

І тієї ж секунди в кабіну хлюпнув потік води.

— Ми в річці!.. — встигла крикнути Аліса, але відразу ж вода вдарила її, кинула на Пашку, дихати було нічим, зусібіч стіни — не виберешся, нікуди не дінешся... Аліса пробувала затримати" дихання і знайти в темряві люк, але підземний човен, мабуть, повернувся, занурюючись у воду, і руки ніяк не могли намацати виходу. Повітря не вистачало — Аліса інстинктивно рвонулася вгору і вискочила з води — виявляється, під стелею кабіни залишилася булька повітря.

Але де Пашка?

І стало страшно... страшно до смерті. Аліса виплюнула воду й покликала:

— Пашко!

Голос її не слухався, звук його заглух у вузькому темному просторі.

Аліса вирішила пірнути, щоб відшукати друга, та відразу ж наштовхнулася на нього. Він бовтався зовсім поруч і, певно, не втямивши, вчепився в Алі-су й мало не затягії під воду.

— Постривай, Пашко! — крикнула Аліса.

І в цей момент підземний човен накренився, смикнувся, вода хлюпнула нагору, Аліса ледве встигла набрати повітря, як опинилася знову під водою. І не зрозуміло було; чи то човен поплив сам собою, чи то його крутить водою.

Тут, напевно/Аліса знепритомніла, бо їй раптом здалося, що вона біжить сонячною галявиною, світить сонце... Вона вдарилася об жорстку спинку залізного крісла, впала у вузький простір за ним, боляче вдарилася і опритомніла.

... Човен погойдувався, ніби потрапив у шторм, але води в ньому не було.

Удар. Човен завмер.

Аліса почала виповзати з-за крісла.

З люка в кабіну долинув промінь світла. Пашка лежав у кріслі, заплющивши очі.

Щось темне затулило люк, почувся глухий голос:

— Ви живі чи ні?

— Живі, — через силу відповіла Аліса.

— Тоді вилазьте, мені по вас не залізти.

Аліса збагнула, що голос належав ковалеві. Вона вхопила Пашку під пахви й потягла до люка.

Пашка почав каш— v

ляти. Він пручався, але

в'яло, ніби сам не тямив, що робить. Могутні ковалеві ручиська зустріли Алісу біля люка, враз висмикнули її назовні, потім витягли Пашку.

Аліса впала на траву. Хотілося тільки одного — лежати, заплющивши очі, і ні про що Не думати. Але вона змусила себе розплющити очі й сісти. Коваль сидів поруч неї, перед ним на траві лежав Пашка, і коваль робив йому штучне дихання.

Пашка махав руками і досі ще кашляв.

— Посадіть його, — порадила Аліса. — Тільки не бийте його по спині, хребет зламаєте.

— Ще чого не вистачало, хребти ламати, — образився коваль.

Пашка розплющив очі й сказав поміж нападами кашлю:

— Я сам, зі мною все гаразд. А де Аліса?

— Я тут.

— А човен? Човен затонув?

— Човна я витягнув, — відповів коваль. — Я коли побачив у річці бульки — відразу зрозумів, що ти не там вискочив, та ще й здуру люк відкрив.

— А звідкіля мені було знати...

— Мовчи, мандрівнику! Довелося мені в річку лізти і човна на берег витягати. Добре, що я сильний, адже човен чотири тонни важить. Мало не над-вередився, поки на берег витягнув.

— Спасибі, — подякувала Аліса. — А ми ледве не захлинулися.

— Так чого ж ви на прилади не дивилися, — мовив коваль докірливо. — Там же є покажчик, де човен — у землі, в повітрі чи у воді.

— Я забув, — сказав Пашка, — я гадав, що ми у повітрі. Я на покажчик глибини подивився, він на нулі, от я люк і відкрив.

— Ні, — промовив Семен Іванович. — Човна я вам не довірю. Мені не можна на душу такого гріха брати. Ти ж не тільки себе, ти й невинну дівчинку занапастити вирішив, розбійнику.

Пашка нічого не відповів. Він знову закашлявся, проте Аліса не була впевнена, що йому хотілось кашляти. Кашель був дипломатичний. Пашці дуже кортіло, щоб його пожаліли, але ніхто його жаліти не збирався.

— Підбиваємо підсумок, — сказав коваль. — Випробування провалилися. Команда до походу не готова. Ходімо одяг сушити. Заодно перекусимо.

Розділ 4 СТАРШИЙ БРАТ ГАРОЛЬД

За вечерею Семен Іванович був сумний, їв він мало: три смажені курки, пиріг із капустою, мішок пряників та відро чаю. Пашка спершу виправдовувався — він терпіти не може визнавати своїх помилок.

— Жаль, дуже жаль, — мовив Семен Іванович, допиваючи останню, сімнадцяту чашку чаю. — Я так сподівався... це був мій останній шанс.

— Іще не все втрачено, — заспокоїв Пашка. — Я постараюсь виправдати вашу довіру. Будемо вважати, що це трапилася випадковість... більше вона не повториться. ,

— А якщо таке трапиться під землею, на глибині ста кілометрів? Тоді як я вас витягну? І що мені скажуть ваші батьки? Ні, і не мрій.

Коваль так засмутився, що змахнув зі щоки сльозинку, важко підвівся з-за столу й побрів на вулицю.

— Ну от, — сказав Пашка, — бачиш, що ти накоїла!

Аліса лише всміхнулася. Вона розуміла — хтось має бути у всьому винен. Тільки не Пашка.

Вона залишилася прибирати зі столу. Потім помила посуд. За всією цією історією приховувалася незрозуміла трагедія, в яку Алісу не втаємничили.

Коли Аліса, нарешті, вийшла на галявину, вона побачила, що коваль сидить на великому пеньку, а довкола нього, заклавши руки за спину, ходить Пашка і щось доводить. Аліса підійшла до них.

— Я вам не завадила? — спитала вона.

— Ні, — відповів коваль. — Пашка твій мене вмовляє. А я не піддаюся.

— Аліско, підтвердь, що на мене можна покластися! — вигукнув Пашка.

— Коли як, — чесно відповіла Аліса.

— Так? А хто чорного рицаря переміг? А хто піратську мамцю викрив? А хто, нарешті, до лісового міста долетів? Ти?

— Я ж і кажу — коли як, — повторила Аліса.

— Шкода, — мовив коваль. — Я так сподівався...

Було тихо. Прозорі, легкі хмари пливли по вечірньому небу. Сонце вже опустилося низько, і тінь від колодязя пролягла через усю галявину.

— Мій бідолашний барт, — промовив коваль. — Скільки ще тобі чекати на порятунок?

— Ваш брат? — не зрозуміла Аліса.

— Вона нічрго не знає, — пояснив коваль. — Гарольд Іванович. Провідний таланту систематиці печерних сколопендр, лицар науки, святий чоловік... мій учитель у всьому, у великому й малому, мій славний братанчик!

Голос коваля затремтів.

— Я не можу...

Коваль важко підвівся з пенька і сказав:

— Зачекайте, я зараз. Мені треба заспокоїтися. Він повернувся до млина.

— Що сталося з його братом? — не витримала Аліса.

2 Підземний човен

33

— Його брат Гарольд пропав безвісти в якійсь надто глибокій печері.

— Ой, як страшно! І давно це трапилося?

— Давно, — відгукнувся Семен Іванович, підходячи. Він тримав у руці смажений свинячий окіст і обкушував його, як курячу ніжку. — Це сталося двадцять років тому. Пошуки ні до чого не привели. Я — єдина-людина в світі, яка не повірила у смерть Гарольда. Всі інші... тільки насміхаються з мене.

— Тому ви й збудували підземного човна? — запитала Аліса.

— Ходімо до мене, — запросив коваль. — Я розповім усе по порядку.

Жив Семен Іванович у млині, на другому поверсі. Посеред кімнати стояло низьке металеве ліжко, спинки якого були викувані з безлічі виноградних листків. Поряд із ліжком був низький столик з лампою, на якому лежали довідники з металургії та ваза з льодяниками, а білі стіни були завішані фотокартками.

Семен Іванович усі вся на ліжко, гості поруч нього, і, дивлячись на стіну, коваль заходився розповідати, коли треба, показуючи на ту чи іншу фотокартку.

— Оце мої бабуся й дідусь, — казав він, — я їх майже не пам'ятаю. Мій дід був ентомологом, він знайшов на Марсі пустельних павучків і цим прославився.

— Ми проходили це в школі, — зауважила Аліса. — Його прізвище Бордаєв.

— Це наше спільне прізвище, — мовив Семен Іванович. — Молодчина, Аліска-кицька, ти мене тішиш. Ти, напевно, добре вчишся.

— Пристойно, — сказала Аліса.

— Вона майже відмінниця, — чесно признався Пашка.

— Чого про тебе сказати не можна.

— У мене бувають зриви, — мовив Пашка. — Справжній талант не може бути відмінником.

— Непереконливо, — озвався Семен Іванович. — А оце мої тато і мама. В день весілля. Мій тато також хотів стати ентомологом, але моя мама страшенно боялася павуків, і йому довелося піти в кулінарію. Він придумав торт "Подвійний сюрприз". Не чули?

— Ні, — відповіла Аліса.

— Після смерті тата ніхто не зміг його спекти. Цей торт складається тільки з начинки. Але начинка зроблена з десяти сортів ягід і плодів, вершків і кефіру. Вона зовсім рідка і навіть частково газоподібна. Для того, щоб цей торт не розплився, тато придумав спеціальне силове поле. А ось ми з Гарольд и ком.

На наступній фотокартці була зображена вся родина. В кріслах сиділи бабуся й дідусь, вони тримали на колінах двох хлопчиків. Позаду стояли тато й мама. Хлопчики дуже відрізнялися. Той, що старший, був худенький, серйозний і сумний. Молодший був веселий міцний карапуз.

— Змалечку ми були дуже різними. Гарольдик відмінно вчився і ніколи не балувався. А з мене вийшов великий пустун.

Коваль важко зітхнув і провадив далі:

— Ви не уявляєте, скільки довелося через мене пережити моїм батькам і братові! І не тільки в ранньому дитинстві. Саме я став причиною трагічної загибелі наших батьків. Так, я! Як зараз пам'ятаю цей страшний момент. Мені було чотири роки, і саме тоді мені захотілося покуштувати новий татів торт,

над яким він працював другий рік. Це був супер-торт, котрим можна було нагодувати цілу планету. Досить було покласти на тарілку затравку, зроблену з крему, як цей крем починав рости.

— Як це так? — здивувалася Аліса.

— Він забирав із повітря атоми і сам будував із них свої молекули. Ти поклав на тарілку чайну ложку крему, а через годину виходила ціла цистерна чудового крему. Тато зберігав крем у спеціальному контейнері, бо ше не винайшов способу, як зупинити крем, коли він пбчинав рости. Але я підгледів, куди він клав ключ віз контейнера, і якось, коли всі полягали спати, я відкрив контейнер, поклав затравку на тарілку і почав чекати, поки вона збільшиться. Як зараз пам'ятаю, в домі тихо, всі сплять, я сиджу біля тарілки і дивлюся, як на очах збільшується грудочка крему. А як важко мені втриматися, шоб не покуштувати, та я терплю, а крем усе росте, росте, як снігова грудка...

Коваль замовк, неуважно запустив пальці у вазу з цукерками і зсипав їх собі в рот. Проковтнув, не завваживши, шо вони були у фантиках, і вів далі:

— Коли крем почав розповзатися з тарілки, я взяв ложку, адже я був вихованим хлопчиком, і заходився його їсти. Крем був такий смачний, що я забув про все. Пам'ятаю тільки, як мені довелося відступити, коли крем сповз зі столу, пам'ятаю, як я їв його на вулиці, а він виповзав із вікон і розпливався по газону... Пам'ятаю якісь крики, гомін. Мої батьки потонули в кремі, намагаючись зупинити його, але Гарольдика вони встигли викинути у віконце. Я не відразу дізнався, що став сиротою, бо мене відвезли в лікарню і ледве врятували. Біда була не тільки в тому, що я з'їв надто багато крему. Біда була в тому, що він ріс і в мені. Найкращі медики й хіміки світу не спали кілька діб, аж поки придумали спосіб зупинити крем. На той час, кажуть, він затопив моє рідне місто Кінешму. Мене врятували... але на все життя я залишився калікою.

— Калікою?

— Як мені пояснили лікарі, мій організм для того, щоб урятувати себе, перебудувався і навчився перетравлювати їжу в сто разів швидше, ніж нормальний. Ви бачили, який я ненажера. Це не розбещеність. Це безнадійна хвороба. Мій брат Гарольдик, котрий після смерті батьків став мене виховувати, возив мене до всіх лікарів-дієтологів, я проводив місяці в санаторіях, але кінчалося все сумно: мене доводилось виписувати, бо я пожирав усе, що лежало довкола, я крав їжу із сусідніх столиків, грабував кухні й склади.

А через те, що я так багато і швидко їв, у мені кипіла енергія. У. двадцять років я вже був чемпіоном світу в штовханні ядра, тільки ядро в мене було в десять разів важче, ніж у інших — інакше зі мною ніхто не бажав змагатися. А зі змагань з підняття штанги мене вигнали...

Коваль показав на фотокартку молодого атлета, що тримав однією рукою штангу вагою кілограмів у п'ятсот.

— Тільки уявіть собі цю трагедію, — провадив далі коваль. — Усе життя Гарольд мріяв піти дорогою нашого дідуся й відкрити новий вид

печерної сколопендри. Він так любив порядок, тишу, систематику! А йому дістався я... Замість бібліотек він відвідував мою школу й вислуховував скарги вчителів на мою поведінку. Він терпіти не міг обжерливості, а змушений був годувати мене з ранку до вечора. Він цінував тишу, а я її завжди порушував. Я бився, цілувався з дівчатками, прогулював уроки, а Гароль-дик терпів. І аж коли з гріхом навпіл я закінчив школу, Гарольд домовився, щоб мені віддали оцього млина, де я влаштував пекарню. Щоправда, користі від цієї пекарні мало — я з'їдав свіжі булочки швидше, аніж їх пік. Але принаймні Гарольд міг більше про мене не турбуватися. А одного чудового дня двадцять років тому він сказав мені: "Все, Семене. Я виконав свій обов'язок. Решту життя я присвячу науці. Я наведу лад в ентомології".

— Це наука про комах, — пояснив Пашка, хоч усі знали, що це таке.

— Я спік мішок булочок для Гарольда, він узяв із собою довгий ка'нат і ліхтар і спустився в глибоку недосліджену печеру, що починається саме за млином. Він сказав, що повернеться, як тільки знайде свою сколопендру. Але не повернувся... От і все.

— Ні, не все, — мовив Пашка. — Ви про себе не розповіли.

— Про мене? Що можна сказати про мене? Я зрозумів, що мій обов'язок урятувати мого брата. І я вирішив присвятити решту свого життя пошукам Гарольда.

— А хіба його не шукали? — запитала Аліса.

— Його шукали. Його шукали за допомогою сучасних приладів. Цілісінький місяць експедиція спелеологів досліджувала печеру. І жодного сліду...

— Може, він загинув? — спитав Пашка. — Провалився в тріщину й загинув?

— Тоді б його знайшли. Знайшли б його тіло. Але раз його не знайшли, то він пішов так глибоко, що спелеологи були безсилі. Ні, мій брат живий!

— Отже, підземного човна ви збудували, щоб знайти його?

— Авжеж, — відповів коваль.

— І ви його зробили самі? Власними руками?

— Я винайшов його і збудував увесь, до останнього гвинтика!

— Але хто вам розповів, як його робити?

— Мені підказало моє горе, любов до брата і відчуття провини.

— Це дивовижно, — сказала Аліса. — Жоден інститут ще не винайшов такого човна, а ви винайшли.

— А моя спадковість? А мій тато? Мій дідусь? Вони нагородили мене талантами, які досі пропадали марно. Найперше я збудував кузню біля свого млина, бо човен мусить бути дуже міцний. Я не виходив із кузні днями й ночами, аж поки став найкращим ковалем у світі. До мене прилітають навіть з Австралії, щоб викувати те, чого ніхто не може викувати. В музеї народного мистецтва ви можете побачити мої навчальні роботи: залізну гілочку конвалії в натуральну величину, павутину з павуком і три підкованих блохи. Та це все жарти...

— Жарти генія, — сказав Пашка.

— Ні, — поважно відповів Семен Іванович. — Це жарти засмученої людини. Це лише перший крок до врятування Гарольда. Потім я перечитав усю літературу з металургії та теплостійких сплавів, вивчив

усе, що стосується буріння. І витратив десять років, поки створив такого човна, який може досягти центра Землі. Аж тут трапилося нове горе!

— Яке? — спитала Аліса.

— Я виріс.

— Виросли?

— Так, я трохи розтовстів. Я багато працював, я махав молотом з ранку до вечора, але мій організм увесь час вимагав їжі. І я сам не помітив, як трішки розповнів. Виготовлення зовнішнього корпусу відібрало два роки невтомної праці. І коли човен був готовий і я хотів випробувати його, виявилося, що влізти в люк я не можу. Я ладний був себе вбити!

— Треба було сісти на дієту, — зауважив Пашка.

— Не кажи дурниць, Павле, — відповів коваль. — Я не тільки сів на дієту. Я цілий день не їв, я знепритомнів від голоду, але схуд лише на один кілограм. А якщо в мені зайвих сто двадцять?

— А скільки не зайвих? — поцікавився Пашка.

— Триста сорок, — відповів коваль.

Запала тиша. Коваль нагнувся, дістав з-під ліжка мішок із цукерками, висипав у вазу і трохи підкріпився.

— Я ладний був себе вбити. Але потім зрозумів, що моя смерть не врятує Гарольда. Я повинен знайти людину, яка згодна підхопити естафету, що випала з моєї розтовстілої руки.

— І це був я, — без зайвої скромності сказав Пашка.

Та Аліса не повірила своєму другові.

— А чому ви не вдалися до вчених, до випробувачів, до спелеологів? — запитала вона.

— Я звертався, — відповів товстун. — Але мене, на жаль, підняли на сміх. Невже, сказали вони, якийсь коваль-самоук може збудувати підземного човна, якого досі не винайшов наш інститут? Хіба вони могли зрозуміти, що мною рухали високі почуття, а ними — тільки наукові плани? Одного разу сюди приїхав доктор Воляп'юк. Він оглянув мій корабель і сказав, що він ніколи не може проникнути в глиб Землі, бо я самоук.

— А ви? — спитала Аліса.

— Я викинув доктора на той берег річки. І більше до мене ніхто не приїздив.

— Крім мене, — уточнив Пашка.

— А як же ви зустрілися? — поцікавилась Аліса.

— Ми зустрілися в музеї народних талантів, — пояснив Пашка. — Мені так сподобалася кована павутина, що я вирішив навчитися ковальського ремесла. Ти ж мене знаєш!

Аліса кивнула. Вона знала, що Пашка схильний захоплюватися.

— Я сюди прилетів, і ми подружилися.

— Пашка — гарний хлопець, — сказав коваль. — Але самого я його під землю не відпущу. Надійності в ньому мало. Я йому так і пообіцяв: знайдеш поважного супутника — бери корабель, вирушай до центра Землі.

— От я і привіз сюди Алісу.

— Ну, хитрун! — вигукнула Аліса. — А сам удав, що все сталося випадково.

— Але тепер мене бере сумнів, — мовив коваль. — Адже мандрівка серйозна, а сьогодні Пашка мало вас не втопив.

— Більш це не повториться.

— Під землею мене не буде... Ні, не візьму такого гріха на душу.

— Алісо, ну скажи! — почав благати Пашка. — Скажи, що ти будеш за мною стежити!

— За тобою нелегко стежити.

— Але ти подумай про брата Семена Івановича. Він уже багато років сидить під землею, він мріє побачити сонце. Він чекає порятунку! Невже в тебе немає серця?

Пашка може вмовити навіть чавунну тумбу. А Алісу ж умовити значно легше. Та ще з її любов'ю до пригод!

— Але як ми його знайдемо? — спитала Аліса, і Пашка полегшено зітхнув. Якщо вона питає, то вже вагається. — Адже минуло...

— Двадцять років, — нагадав коваль.

Аліса подумала, що двадцять років ніхто під землею не проживе, і, певно, Семен Іванович угадав її думки, бо сказав:

— Гарольдик живий. Я одержав від нього записку. Торік.

Коваль розстібнув сорочку, дістав золотий медальйон, що висів у нього на грудях, відкрив його, витяг звідти згорнутий у трубочку золотий аркушик і розправив його на столі.

— Дивіться, — промовив він. — Це я знайшов біля своїх дверей торік.

На аркушику чимось гострим були видавлені маленькі букви:

"Умене все гаразд. Змушений затриматися. Знайшов три види не відомих науці комах. Сподіваюся, ти поводишся достойно. Гарольд".

— Торік? — запитала Аліса.

— А це означає, що він перебуває десь там, — коваль показав під ноги. — І не може вирватися. Бачте, він написав "змушений затриматися".

— Отже, під землею є життя, — сказав Пашка. — І ми стоїмо на порозі відкриття.

— І це життя не відпускає до мене Гарольдика!

І коваль не витримав. Він заридав. Страшно було дивитися, як ридає такий огрядний чоловік.

Аліса зрозуміла, що неодмінно вирушить у глиб Землі, щоб возз'єднати Семена з братом Гарольдом.

— А довго треба буде мандрувати? — спитала вона.

— День, два, не більше! — радісно відгукнувся Пашка. — Адже човен швидкохідний.

— Пашка має рацію, — промовив крізь сльози Семен. — Не в розжареному ж центрі Землі сховано мого брата!

— Ми знайдемо його, даю слово, — запевнив Пашка. — Завтра в дорогу.

— Ні, — заперечив коваль. — До мандрівки треба підготуватися. І я хочу, щоб Аліса навчилася керувати човном. Нехай вона буде головною.

— Ще б чого бракувало! — вигукнув Пашка. — Я ж мужчина!

— Ти легковажний мужчина, — сказав коваль. — Або Аліса, або ніхто.

— Гаразд, — опанував себе Пашка. — Я здаюся. Йому дуже кортіло вирушити в надра Землі. Він

прагнув великих пригод і відкриттів.

Семен Іванович провів їх до флаєра. Вже стемніло, дзуміли комарі. Лунко сплеснулася рибина біля греблі.

— Завтра зранку випробування, — оголосив коваль.

Він підняв руку, прощаючись зі своїми юними друзями, і побрів у млин, щоб чогось перекусити.

Розділ 5 У ГЛИБИНАХ ЗЕМЛІ

Три дні тривали тренування екіпажу та випробування підземного човна. Аліса швидко звикла до тісної каюти, сама пошила дві подушки, щоб не так твердо було сидіти на металі, а Семен Іванович удосконалив пристібні пояси. Тепер вони надійно підхоплювали теранавтів і не давали уткнутися носом у пульт. Слово "теранавти" придумав Пашка. Від латинського слова тера — Земля. Слово всім сподобалося, і навіть підземному човнові дали назву "Теранавт". Щоправда, написати це слово на борту не можна було — човен зітре його об грунт за дві секунди. Зате Аліса написала його великими літерами на обкладинці суднового журналу. Адже не буває корабля без суднового журналу. За кріслом водія прикріпили контейнери для води та їжі. Місця там було достатньо. І хоч домовилися, що мандри триватимуть лише два дні, Семен Іванович набив ці контейнери продуктами так, ніби сам збирався в далеку подорож.

— Нічого, — сказав він Алісі, коли вона почала була сперечатися, — адже Гарольдик так зголоднів, він буде радий домашнім харчам.

За дні випробувань "Теранавт" пробурив галявину так, ніби на ній пустували величезні кроти. Аліса вмовила коваля після мандрівки передати креслення човна її знайомому сантехнікові — немає ж бо кращого способу, щоб робити підземні комунікації, ніж проходити їх на "Теранавті". Тим паче, що його зовнішня оболонка могла розігріватися до трьох тисяч градусів, і тоді стіни тунелю, який човен прокладав у землі, ставали твердими й гладенькими, як порцелянові.

Настав четвертий день. Семен Іванович викликав із Москви трейлер, повантажив на нього човен, відвіз до входу в печеру. Там він і чекав на мандрівників. Коли прощалися, він вручив їм викувані ним за ніч гострі ножі й каски, блискучі, легкі й міцні. Спереду — ліхтарі, які не вимагають підзарядки тисячу годин і світять яскравіше від будь-якого прожектора.

— Якщо зустрінеться підземна небезпека, — сказав Семен Іванович, — відразу вмикайте ліхтарі — підземні мешканці терпіти не можуть яскравого світла.

— Підземна небезпека, — прошепотів Пашка з надією. Він мріяв зустріти підземну небезпеку.

На прощання Семен Іванович ніжно обняв друзів і передав їм листа для брата і фотокартку Гарольда. На ній був зображений худенький юнак в окулярах, із борідкою. Він був дуже серйозний.

— Напевно, мій брат змінився, — мовив Семен. — Але ви його впізнаєте. Він добрий.

Коваль був схвильований. Він витяг із-за пазухи паляницю й заходився її жувати. Аліса з Пашкою залізли в човен.

— їдьмо! — скомандував Пашка.

Аліса ввімкнула механізм, що закривав люк, потім перевірила, як працюють прилади. Пашка ледве терпів, коли ж почнеться мандрівка. Але мовчав, бо дав слово Алісі, що капітаном корабля буде вона. І слово своє тримав.

Всі прилади працювали нормально. Аліса ввімкнула двигун і штовхнула вперед дві великі рукоятки. Човен затремтів, угвинчуючись у землю.

Над пультом у витонченій кованій рамочці з'явилася цифра 1.

Аліса увімкнула екран. Він теж був у рамці із залізних листочків. По екрану бігли цифри, що показували щільність породи.

— Земля, — сказав Пашка.

На третьому метрі порода стала щільніша. Аліса глянула на спідометр — "Теранавт" угвинчувався в землю зі швидкістю метр за

хвилину. Звичайно, це була не межа швидкості, але Семен Іванович прохав не поспішати.

— Одна вада у нашого човника, — зауважив Пашка. — Тремтить.

— Звикнемо, — заспокоїла Аліса.

Вона з подивом глянула на екран, що показував щільність породи — цифри на ньому враз побігли назад, до нуля. Аліса хотіла була сказати Пашці, що прилад зіпсувався, але цієї миті вони відчули, що човен падає. Якби не пояси, теранавти вилетіли б із крісел.

— Тримайся! — крикнула Аліса, не зводячи очей із глибиноміра.

Цифри на ньому вискакували, як божевільні. Човен ударився об щось, упав на бік, випрямився і знову помчав у глибину.

— Це печера! — вигукнув Пашка.

Ще удар! Човен завмер. Аліса перевела дух і вимкнула двигун.

Стало дуже тихо. Тільки чути було, як часто дихає Пашка.

Глибиномір показував шістдесят сім метрів.

— Авжеж, печера, — згодилась Аліса.

— А міцний у нас кораблик, — мовив Пашка, котрий саме оговтався. — Гепнувся з висоти двадцятиповерхового будинку і хоч би що.

— Так, корабли к добрий, — кивнула Аліса. — Тільки я дуже злякалася.

— А я, чесно кажучи, навіть не встиг.

— Може, виберемося, поглянемо, що довкола? — запропонувала Аліса.

Пашка згодився. Вони наділи шоломи й відкрили люк.

— Далеко не відходимо, — попередила Аліса.

— Що ж я, не розумію, чи що? — буркнув Пашка. — Тут усе одно нічого цікавого.

"Теранавт" лежав. Заклинившись у розколині. Якщо посвітити нагору, то побачиш, як вона розширюється.

— Тут проходив спелеолог Гарольд, — сказав Пашка.

Гулка печерна луна відгукнулася перекатами шуму.

Коли луна вщухла, під землею стало тихо. Аж у вухах дзвеніло від тиші. Тільки десь далеко капотіла вода...

— їдьмо, — мовила Аліса.

Вони знову сіли в човен. Цього разу керував ним Пашка.

Човен урізався в стіну розколини і почав знову пробиватися в глиб Землі.

Цілу годину вони рухалися без пригод. Лише на лічильнику вискакували нові цифри та покажчик щільності стверджував, що порода за бортом стає дедалі щільнішою і трохи теплішою, ніби гаряче дихання центра Землі добиралося до її кори.

Висіти на поясах було незручно. Тому Аліса запропонувала йти вниз під кутом у сорок градусів. Нехай швидкість буде не та, зате менше втомлюєшся.

— Але тоді ми надто відхилимося від тієї печери, крізь яку спускався Гарольд, — заперечив Пашка.

Сказавши так, він одразу ж перевів "Тера-навта" на планеруючий спуск, бо теж стомився висіти на поясах.

Ще через півгодини вони випрямили човен і перекусили.

— Знаєш що, — запропонував Пашка, — спустімося ще на півкілометра, а потім назад.

— Чому? — здивувалася Аліса, — ми ж усього-на-всього на сто п'ятдесят метрів спустилися.

— Нудно!

— Ну от, — дорікнула Аліса, — ти ж сам хотів пробитися до центра Землі.

— До центра нам цілий рік добиратися.

— Ну нехай не до центра. Хоч би до того місця, звідкіля надійшов лист на золотому аркуші.

— А ти впевнена, що він справжній? — запитав Пашка. — А раптом його Семен Іванович сам написав?

— Навіщо?

— Щоб ми згодилися в цьому човні мандрувати^

— Слухай, Пашко, — розсердилася Аліса. — Тебе ніхто за язик не тягнув. Ти сам мене підбив на цю незвичайну мандрівку.

— Але ж я гадав, що вона справді незвичайна, а вона — найнудніша мандрівка в світі. У цього проклятого човна навіть ніяких рук немає, щоб зразки забирати. Можливо, ми зараз проходимо повз алмазні поклади і зовсім не підозрюємо про це.

— Не бурчи, — сказала Аліса. — Візьми краще корабельний журнал. Вестимеш його через п'ятнадцять хвилин.

— І що записуватиму? Як капітан Селезньова чхнула?

— Я впевнена, що ще будуть пригоди, — відповіла Аліса. — А поки що я збільшую швидкість удвічі. Ти згоден?

-Ні!

— Ти не згоден?

— Кожен зайвий метр означає, що нам доведеться довше підійматися. Ти про це не подумала?

— Ти зовсім занепав духом, — зауважила Аліса. — Розгортай журнал і пиши, як ми відкрили підземну печеру.

Пашка підкорився. Зітхнувши, він дістав журнал, записав щось у нього, потім відкрив контейнер, дістав звідти пиріжок, почав нудно жувати його, та так і задрімав, повиснувши на поясах. Аліса не стала його будити — гірше немає, коли екіпаж невдово-лений. Колись матроси

мало не примусили Колумба повернутися назад. Послухався б він матросів, залишилася б Америка не відкритою.

Пашка проспав майже годину. За цей час човен опустився ще на сто метрів. На лічильнику глибини горіли цифри — 205 метрів.

"Ой, — подумала Аліса, яка теж дуже стомилася, — скільки ж нам доведеться підійматися. А якщо відмовить двигун?" і їй стало аж млосно від думки, про те, який товстий шар каменю відокремлює їх від сонця.

"І куди вони прагнуть? А раптом аж до центра Землі йде камінь, суцільний камінь...

Де шукати цього Гарольда?"

Самі руки потяглися, щоб повернути рукояті на підйом. Але впертість узяла гору. "Ще годинка, може, дві години, — сказала собі Аліса, — і будемо вертатися".

Пашка мирно спав, повиснувши у неї на плечі, а хвилини спливали повільно, і було надто тихо, тільки хурчав двигун.

Аліса непомітно задрімала, а коли наступного разу вона поглянула на глибиномір, той показував триста шість метрів. Аліса кинула погляд на другий екран. Щільність упала. Аліса подивилася на таблицю й зрозуміла, що човен знаходиться у воді. Ясно, чому він так швидко опускається. Певно, вони опинилися в підземному озері або навіть морі. Цікаво, глибоке воно?

На відмітці чотириста сорок метрів занурення припинилося, і човен знову почав угризатися в породу. Якщо внизу під морем якась нова печера і в ній переховується нещасний Гарольд, то через тунель, який пробурить човен, вода піде туди і все затопить, злякалась Аліса. Але

потім вона згадала, що не вмикала обігрівача зовнішнього корпусу, тому човен відкидає породу назад і закупорює тунель.

Пашка поворухнувся уві сні, ліниво розплющив очі й не відразу збагнув, де він. Потім прокинувся остаточно, подивився на екран і не повірив своїм очам.

— Що це? — запитав він. — Скільки я спав? На екрані горіла цифра 456.

— Полічи, — сказала Аліса. — Ти заснув, коли було двісті метрів.

— Так.

— Отже, проспав чотири години.

— Жартуєш!

— Поглянь на екран. Він не буде брехати.

— Щось негаразд, — забідкався Пашка. — Чотири години... Ні, не може бути! Повертай назад. Годі!

— Я пожартувала, — сказала Аліса. — Ми пройшли крізь підземне море завглибшки двісті метрів.

— Море? І ти мене не розбудила? Ти зрадниця.

— Але в човні нема ілюмінаторів, і ти все одно нічого б не побачив.

Пашка заспокоївся, але невдовзі почав скаржитися, що в нього все затерпло. Вони помінялися місцями на кріслі, та це не допомогло. Алісі теж надокучило висіти на поясах у малюсінькій каюті.

Може, й справді повернути назад?

Аліса вирішила зачекати, поки про це знову попросить Пашка. Інакше, коли вони повернуться на поверхню, він усіх запевнятиме, що хотів пробитися до центра Землі, та от Аліска злякалася й зірвала експедицію.

— Поглянь! — крикнув Пашка.

На покажчику щільності знову був 0.

— Тримайся! — попередила Аліса.

Човен почав падати. Здавалося, що він падає страшенно довго. Цифри глибини злилися в суцільну лінію. І коли, нарешті, човен ударився об дно й покотився по ньому, через що усе в каюті переплуталося, на глибиномірі горіла цифра 624. Це була вже рекордна глибина! Напевно, жодна людина ще не спускалася так глибоко.

— Все, — промовила Аліса, потираючи забиту руку. — Приїхали.

— Вилізай-но мерщій, — сказав Пашка. — Пів-царства за те, щоб випростати ноги!

Люк зі скреготом і вереском відкрився. Вони зістрибнули на кам'яну підлогу величезної печери, і, хоч як старалися дістати до її стелі променями ліхтарів, — так її й не побачили. І вусебіч простягалася порожнеча.

Тихо. Зовсім тихо.

Ніхто не живе на такій глибині.

— Знаєш, що я зараз зроблю, — мовив Пашка. — Я витягну з кабіни подушки й спатиму на підлозі. Не заперечуєш?

— Тільки спатимемо по черзі, — запропонувала Аліса. — Мало що...

— А якщо прийде Гарольд, — сказав Пашка, залазячи в човен по подушки, — скажи йому, щоб зачекав, поки я прокинуся.

Пашка поклав подушки на камінь, простягся й заплющив очі.

"Все-таки він хоробрий, — подумала Аліса. — Я б ніколи не осмілилася тут заснути. Звичайно, відомо, що всередині Землі ніхто не живе. Але ж одержав записку Семен Іванович... А чом тут не жити? Повітря гарне, свіже, зовсім не холодно. Тільки темно. Та до цього можна звикнути".

Й Аліса вирішила пройти трохи вперед, подивитися, що являє собою печера, в якій вони опинилися.

Тільки-но вона ступила крок уперед, як почула Пащин голос:

— Ні, — промовив він. — Спати я не зможу. Я гадав, що я стомився, а насправді хочу почати дослідження. Не йди без мене!

Пашка підхопився й наздогнав Алісу. І вони пішли гулкою підземною залою, де ніколи не ступала нога людини.

Розділ 6

В ГОСТЯХ У ПЛЕМЕНІ МИСЛИВЦІВ

Метрів із сто вони пройшли по гладенькій, мовби відполірованій підлозі, потім підлога почала полого підійматися, подекуди зустрічалися

світлі стовпчики сталагмітів, згори зрідка падали краплі води. Аліса задерла голову, посвітила ліхтарем, виявилося, що стеля тут зовсім не висока, з висоти триповерхового будинку звисали численні бурульки сталактитів. І що далі вони йшли, то нижче опускалася стеля і густішали стовпчики й бурульки, де-не-де вони зливалися, утворюючи нерівні, тонкі посередині, стовбури, ніби мандрівники опинилися в лісі.

— Не заблудитися б нам, це буде безглуздо, — озвався Пашка.

— У мене компас на руці, — сказала Аліса.

— Йому тут не можна довіряти. Раптом.десь поряд запаси магнітного залізняку?

— Підемо назад?

— Постривай, щось блищить.

За лісом сталактитів підіймалася гладенька скеля. Вона була чорною, лиш подекуди блищали зірочки світлих вкраплень.

— Як ти гадаєш, це алмази? — спитав Пашка.

— Треба б у довідник з мінералогії заглянути, — відповіла Аліса.

— Але я його не взяв.

— Зате я взяла, — похвалилася Аліса. — Тільки він на борту лишився.

Пашка спробував відколупнути шматочок скелі, але нічого не вийшло. Ніж тільки ковзав по її поверхні.

— Легковажно ти поставилася до мандрівки! — дорікнув Пашка. — Треба було молотки взяти, вибухівку.

— Наступного разу візьмемо, — відповіла Аліса.

— Наступного разу поїдеш з кимось іншим, — понуро мовив Пашка. — Краще б я довкола будинку з Аркашею пішов. Воювали б зараз із павуками та гусінню. Все-таки цікавіше. Тут ніякого життя немає.

Але Пашка глибоко помилявся.

Аліса раптом відчула, що вони не самі. Ні, вона нічого не почула й не побачила — так само тихо було довкола, проте повітря... ворухнулося, ніби повіяв легенький вітрець.

Аліса огледілася.

Промінь її ліхтаря ковзнув по стовпах сталактитів і відбився в людських очах. Хтось стежив за ними.

— Пашко!

— Ну що таке?

— Пашко, тут хтось є! —Де?

Аліса не встигла відповісти, бо пролунав пронизливий свист і зусібіч на них кинулися якісь чорні страшні істоти, навалилися, штурнули обох на кам'яну підлогу.

Аліса відбивалася, як могла, її пальці хапалися за шерсть, за міцні шкарубкі пальці, ковзали по тугих м'язах...

Але опір був безнадійний. Вона відчула, як її підіймають і тягнуть.

— Пашко!

— Я тут!

Аліса збагнула, що її несе хтось великий і сильний, перекинувши через плече. Вона заходилася гамселити кулаками по спині цієї істоти, але та не звертала на це жодної уваги.

Мандрівка закінчилася швидко.

Алісу кинули на землю. Вона побачила, що неподалік горить велике вогнище. Волохаті люди, схопили теранавтів, оточили їх і перемовлялися між собою збуджено й голосно.

Мова цих істот складалася не зі слів, а з якихось вигуків.

Оскільки Алісу ніхто не чіпав, вона трохи підвелася і сіла. Пашка лежав поруч.

— Пашко, — сказала Аліса. — Ти живий?

— Живий, — відповів Пашка. — Тільки вони мене по голові стукнули.

Почувши голоси полонених, волохаті люди заходилися ще гучніше ухати, ахати і рикати, але в їхній поведінці не було нічого ворожого. Найпевніїїіе, вони були дуже здивовані, побачивши в своєму підземеллі таких дивних гостей.

Тутешня дитина крутилася біля Аліси й торкала її рученятами. Аліса спрямувала на неї світло ліхтаря, дитина замружилася й заверещала, а

великий волохатий чоловік, котрий тягнув Алісу, розсердився і вдарив кулаком по ліхтарю.

Удар був такий сильний, що Аліса зрозуміла: ще раз стукне —ліхтар розлетиться на друзки. Отож вона вимкнула ліхтар, і волохатий заспокоївся. А дитина відбігла до вогнища, терла* очі й плакала. Волохата жінка підійшла до неї й почала втішати.

— У-ух, — промовив волохань. — Ти?

— Я Аліса, — відповіла Аліса, звівшись на ноги. Вона тицьнула себе пальцем у груди і повторила:

— Аліса.

Волохатий мисливець подумав якусь мить, його маленькі, сховані в глибоких очницях під низьким спадистим лобом оченята закліпали, мабуть, волохань розмірковував. Нарешті^ він щось придумав і мовив:

— Аліса! — І тицьнув її в груди коротким пальцем. Потім ще подумав, тицьнув себе пальцем і сказав:

— Рин!

І всі волохаті довкола повторили: — Рин! Рин! У-ух як Рин!

— Початок покладено, — підсумував Пашка. — Перша зустріч доктора Лівінгстона з дикунами на річці Замбезі.

Він ступив крок уперед і, тицьнувши себе в груди, сказав:

— Павло Гераскін! Москва!

Ці слова викликали серед волохатих цілковите збентеження. Ніхто з них не міг вимовити таких складних слів. Волохань почав був старатися:

— Авло Аскі... Мо-ва...

Потім махнув рукою і відвернувся від Пашки. Зате, глянувши на Алісу, він розсміявся, показав усі свої могутні ікла і повторив:

— Аліса!

Далі знову показав на себе і повторив:

— Рин.

Решті Аліса теж сподобалася. Волохаті люди по черзі підходили до неї, і кожен відрекомендовувався, і кожному Аліса називала своє ім'я. Пашці це не подобалося, але на нього ніхто не звертав уваги.

Потім волохаті люди повели Алісу до вогнища і посадили на круглий камінь. А коли Пашка теж спробував там сісти, його відштовхнули в темряву, і Рин загарчав, показавши ікла. Пашка вирішив — краще скоритися.

На вогнищі смажилося м'ясо, настромлене на металеве прутття.

Один із волоханів довго вибирав смачніші шматки, відтак простяг прут Ринові, котрий був тут головним. Рин понюхав, схвалив м'ясо і, знявши шматок із прута, дав Алісі.

— Дякую, — відповіла Аліса.

Позаду з темряви долинув Пащин шепіт:

— А він рук не миє.

Сам Пашка не славився чепурністю, але зараз у нього був кепський настрій.

Аліса відкусила шматочок, м'ясо було м'яке, однак несолоне.

— Як? — запитав Рин. — Ах, смачно? Кус-кус?

— Ах, кус-кус, — погодилась Аліса.

— Вони тут підземних щурів їдять, — сказав злісно Пашка.

Рин почув Пащин голос і не схвалив його тону, бо, не обертаючись, кинув назад велику кістку. Почувся удар і Пащин крик:

— Так і вбити можна! Аліса підхопилася:

— Паш ко, тобі боляче?

— Ще б пак, щуро'щи прокляті. Ти, Алісо, як хочеш, але я повертаюся в човен і беру курс нагору.

Насправді він, звичайно, нікуди від Аліси не рушить, проте принижень Пашка терпіти не міг.

— Пашка, ах! — сказала Аліса Рину. — У-ух, хороший!

— Ні, — відгукнувся Рин. — Він грубий!

— Грубий! Грубий! Грубий! — закричала решта во-лоханів.

Аліса обернулась і простягла Пашці шматок м'яса.

— Не треба, — гордо мовив він. — У мене в човні смажена курка є.

Але м'ясо зжував, як оком змигнути.

Підійшли дві дикі волохаті жінки, вони стали мацати Алісине волосся, гладити шкарубкими пальцями її обличчя. Аліса терпіла, хоч і було страшнувато.

— Аліса, — тут, Аліса, — кус-кус завжди, — повідомив Рин.

— Ні, — відповіла Аліса. — Дякую за гостинність, але у нас тут справа.

Здалеку почулися голоси. Вони наближалися.

Волохані поквапилися туди, де тьмяно світили смолоскипи. Невдовзі до вогнища підійшла ще одна група підземних жителів. Вони тягли за собою велику волохату тушу. Морда була ощирена, гострі зуби ощирені — це ж ведмідь! Велетенський чорний ведмідь!

— Оце так здобич! — вигукнув Пашка.

— А ти казав — щури, — дорікнула Аліса.

— Але щурів вони теж їдять, даю слово, — мовив Пашка.

Жінки збіглися до ведмедя, почали кам'яними шкребачками здирати з нього шкуру.

Головний мисливець, сивий, кульгавий, поросли шерстю так, що сам скидався на ведмедя, сів до вогнища і, подивившись на гостей, спитав у Рина, хто такі?

Рин став пояснювати, більше жестами, аніж словами.

— Я попрошусь із ними на полювання, — сказав Пашка. — З моїм ножем я для них знахідка.

— Цього ще бракувало, — розсердилась Аліса. — Нам пора йти.

— Ні, — заперечив Рин. — Кус-кус свіжий ведмідь.

— Він має слушність, — мовив Пашка. — Печерного ведмедя ми ще не куштували.

Мисливці біля вогнища заходилися співати. Співали вони журливо, поволі й одноманітно, а замість приспіву хором рикали.

' — Аліса із-відти? — запитав Рин, показуючи нагору.

— Так, — відповіла Аліса.

— Я — із-відти, — сказав Рин, — але...— Він шукав слів, яких у нього в мові було зовсім небагато.

— Давно? — спитала Аліса.

— Ой, так! — промовив дикун.

Він почав показувати руками, як давно, і в міру того, як він розповідав, Аліса зрозуміла, що мова жестів стає їй дедалі доступнішою. А з того, як Пашка, який сидів поруч, притакував Ринові, стало ясно, що й Пашка все розуміє.

Багато-багато років тому, — показав Рин, ніхто не пам'ятає скільки, плем'я його жило на Землі, нагорі, де сонце й гарне полювання. Та потім прийшли інші люди, схожі на Алісу й на Пашку, зовсім без волосся, була війна, багатьох волохатих убили, і ті, хто лишився, сховались у печерах.

Але безволосі люди дісталися й до печер. Тому волохаті пішли глибше під землю, аж поки забралися так глибоко, що й забули шлях назад.

— Ви ж неандертальці! — збагнув Пашка.

— Неа — що? — спитав Рин.

— Пашко, — докірливо мовила Аліса, — як же Рин може знати слово, яке придумали зовсім недавно?

— А я гадав, шо вони самі себе так називали, — сказав Пашка.

— А нагору не хочеться? — поцікавилася Аліса, вона теж допомагала жестами, і Рин її відразу зрозумів.

— Страшно, — відповів Рин. — Тому що безволосі люди нас уб'ють.

— Ні! — обурився Пашка. — Безволосі нікого не вбивають. Вони цивілізовані, вони опанували природу і літають у космос.

Рин Пашку не зрозумів, але всміхнувся.

— Ти ж бачиш, — зауважила Аліса. — Ми не хочемо зла.

— Ви — інша річ, — відповів Рин. — Ти хороша. Ти так схожа на жінку, яка потрапила до нас давнодавно, коли Рин був маленький. Вона прийшла згори і залишилася жити у мисливців. Рин її дуже любив.

— Напевно, теж заблукала, — висловив здогад Пашка.

— Я покажу, — сказав Рин.

Він повів гостей всередину низької печери, де зупинився перед гладенькою стінкою, на якій було чимало малюнків крейдою.

— Дивися, — мовив Рин.

На стіні був портрет жінки з довгим білим волоссям. Портрет цей був приблизний, ніби його малювала п'ятирічна дитина. Отож угадати, хто намальований, було неможливо.

— Дивися! — Пашка бігав уздовж стіни і розглядав малюнки. — Це мамонт! А оце шаблезубий тигр! Вони тут водяться?

— Зовсім мало залишилося, — відповів Рин. — Кус-кус ні. Далі ходи.

— Либонь, коли неандертальці ховалися тут від стародавніх мисливців, — сказала Аліса, — то й інші тварини тих часів теж стали ховатися в печерах.

— Він кус-кус що? — запитала Аліса, показуючи на мамонта.

Молода жінка, що несла смолоскип, нагнулася і підняла з підлоги білясту ганчірку.

Аліса побачила, що це білий лишайник. Отже, тут є підземні рослини, які ніколи не бачили світла.

— Рин — кус-кус ні, — мовив мисливець, і це означало, що лишайники не годяться людям у їжу.

— Ого! — вигукнув Пашка. — Що ми бачимо!

На стіні був зображений справжній дракон, довкола якого, немовби для масштабу, були намальовані маленькі чоловічки зі списами.

— Бійка, — пояснив Рин. — Багато кус-кус, але

бух!

І Алісі стало ясно, що в такому драконі багато м'яса і він — бажана здобич для неандертальців, та, на жаль, полювання на нього дуже небезпечне, і чимало хто гине під час нього.

І щоб Аліса в цьому не мала сумніву, Рин показав на чоловічка, який лежав біля ніг дракона.

— Амба! — мовив він.

Пашка, не відриваючись, дивився на дракона, й Аліса зрозуміла, що тепер він не поїде назад доти, доки не знайде й не вб'є у чесному бою підземне чудовисько.

— Май на увазі, — сказала Аліса. — Якщо дракони тут і збереглися, то їх треба негайно занести до Червоної книги і оберігати як зіницю ока.

— Гаразд, — згодився Пашка. — Одного ми з тобою вколошкаємо, а решту будемо оберігати як зіницю ока.

— А хто малював усе оце? — запитала Аліса.

— Рин! — мисливець ударив себе кулаком у груди, і звук вийшов такий гулкий, що печерою покотилася луна.

Жінка підняла з підлоги шматочок крейди, Рин жестом звелів Алісі стати до стіни, притиснувшись спиною, і швидко обвів її крейдою, потім наказав відійти і показав на Алісин силует на стіні, дуже пишаючись своєю майстерністю.

— Так кожен може, — озвався Пашка, — теж мені, художник!

Але цим Ринова робота не скінчилася. Поглянувши на Алісу, він повернувся до свого малюка й намалював два кружальця на місці очей, потім вертикальну смужку — ніс і горизонтальну — рот. Відтак

настала черга волосся — його він намалював прямими лініями, і тепер Аліса стала точною копією тієї жінки, що була намальована раніше. Схожість вразила і самого художника.

— Ох! — вигукнув він. А жінку, яка тримала смолоскип, найбільше вразила майстерність художника. Жестами й вигуками вона запевняла, що схожість портрета з Алісою — дивовижна. І вона так голосно виявляла захоплення, що збіглося все плем'я. І, звісно ж, усі були зворушені талантом Рина.

Тут Пашка не витримав. Він відібрав у Рина /7Т ^"1 шматок крейди і заявив:

/У / І о-#* — Хоч у школі з ма-

^* лювання у мене лише четвірка і художником я ставати не маю наміру, але я зобов'язаний показати, що вміє робити звичайний талановитий школяр двадцять першого століття.

Він звелів молодій жінці зі смолоскипом стати під стіною і заходився малювати її портрет. Порт-

рет був не дуже вдалий, але, ясна річ, куди ближчий до дійсності, аніж Ринова робота. Аліса хотіла б, щоб Пашка не демонстрував свої таланти, проте зупиняти його — це означає ще більше зміцнити у впертості. Отож терпіла й чекала, чим це скінчиться.

Все плем'я витріщилося на Пашку. Принесли ще смолоскипів", щоб приїжджому художникові було зручніше. Пашка захопився, дуже натурально зобразив шерсть, скривлений лоб, маленькі очиці й навіть шкуру, в яку жінка була закутана.

Хвилин двадцять він трудився. Потім відійшов на два кроки, схиливши голову, оглянув свою працю і промовив:

— Готово. Приймайте роботу.

Мисливці ввічливо дивилися на стіну, потім кульгавий мисливець сказав:

— Шкура схожа.

Мисливці розійшлися, а жінка подивилася на своє зображення і раптом заплакала.

її подруга обняла натурщицю й повела геть. Аліса й Пашка залишилися самі.

— Нічого не розумію, — розсердився Пашка. — Я ж старався. Невже моя картина гірша за ці дитячі карлючки?

—• Не знаю, — відповіла Аліса. — Можливо, вони не звикли до таких малюнків.

— Авжеж, — втішив себе Пашка, — їм ще рости й рости, поки вони зрозуміють мистецтво.

Вони повернулися до вогнища. Мисливці посунулись, звільняючи для них місце. Поки смажилася ведмежатина, молоді жінки заспівали гостям

пісню, а воїни станцювали бойовий танок, у якому вони вельми зрозуміло зобразили, як полюють на мамонта.

— Рине, — запитала Аліса. — А чому Пащина картина вам не сподобалася?

Рин відповів, що сподобалася, але видно було, що говорить він це тільки із ґречності.

Аліса причепилася: кажи правду. І Рин, зітхнувши, пояснив, що Пашка, на жаль, не розуміє мистецтва. Мистецтво має показувати не те, що бачиш, а те, що хочеш побачити. Якщо ти малюєш людину, то вона має бути красивою. От Алісу Рин намалював красивою, а Пашка намалював Ки-ну дуже некрасивою, він показав, що в неї на тілі волосся, що в неї низький лоб і маленькі очиці. Ми й так знаємо, що в неї маленькі очиці й низький лоб, але це ж не мистецтво!

Можливо, Аліса не всі тонкощі Ринової мови зрозуміла, та головне було ясно: не бути тут Пашці великим художником.

Мисливці запитували Алісу, як там, нагорі, як полювання, чи є мамонти? І коли Аліса>намагалася пояснити, що там уже зовсім інше життя, що безволосі люди на мамонтів не полюють, її не розуміли.

— А чом би вам не вернутися нагору? — поцікавилась Аліса. — Вас там ніхто не скривдить.

— Скривдять, — відповів Рин упевнено.

— Можна послати когось із вас, нехай подивиться.

— Ні, — заперечив Рин. — Ми знаємо. Безволосі полюють на нас і дуже мучать.

Після обіду Аліса спитала:

— Пашко, а де фотокартка брата Гарольда? Треба її показати неандертальцям, може, вони його бачили.

— Слушна думка, — згодився Пашка. — Я саме збирався сходити на човен і принести фотокартку.

— І заодно принеси звідти чогось смачненького для наших господарів.

— І про це я теж подумав, — сказав Пашка.

Він увімкнув ліхтар і пішов до човна. Ніхто його не зупиняв — треба людині кудись піти, її воля.

— І куди ви далі? — спитав Рин.

— Униз, — відповіла Аліса. — У нас там справа.

— Ні, — заперечив Рин. — Униз не можна. Унизу кепсько. Унизу вас скривдять.

— Але шо там таке?

— Там царство Чотириокого!

Почувши це ім'я, всі, що сиділи довкола вогнища, почали водити долонями біля обличчя, певно, відганяли злого духа. Жінки завивали, діти плакали, а чоловіки били списами об підлогу і погрозливо рикали.

— Чим він небезпечний? — запитала Аліса. — Він дракон?

— Він гірший за дракона. Дракона ми кус-кус, а чотириокий нас кус-кус.

— Людоїд?

— Чимало наших людей загинуло назавжди, опинившись у його царстві, — пояснив Рин.

Тут повернувся Пашка з цілою коробкою спілих яблук.

Неандертальці спершу не хотіли їх їсти, боялися, але потім, бачачи, як Пашка хрумтить яблуком, наслідували його приклад.

Ну й радість почалася!

Аліса стежила, щоб і маленьким дісталося, і старим, котрі повиповзали звідкілясь із печер. На щастя, Семен Іванович не пошкодував яблук і всім вистачило.

— Оце ви їстимете щодня, якщо підніметеся нагору, — пообіцяла Аліса, якій дуже хотілося, аби неандертальці повернулися на Землю.

— Але ми не знаємо туди дороги — давно вже пообвалювалися всі печери і забуто ходи, — мовив Рин.

— І не мрій, обійдемося без цих червоних куль, — сказав кульгавий мисливець. — Там безволосі. Там друзі Чотириокого.

Пашка скористався паузою і витяг фотокартку Гарольда.

— Даруйте, — вибачився він, простягаючи її Ри-нові, — ви не бачили де-небудь такого чоловіка?

Рин узяв фотокартку, подивився на неї, і раптом обличчя його перекосила гримаса жаху.

— Ні! — закричав він. — Ніколи!

Інші неандертальці, цікавлячись, що ж так злякало сміливого мисливця, підходили, дивилися на фотокартку, і, коли вони впізнавали обличчя Гарольда Івановича, мисливці потрясали списами.

— Чого ви так злякалися? — спитав Пашка.— Це фотокартка одного гарного чоловіка, ентомолога, ми його повинні врятувати. Ви що, фотокартки досі не бачили?

Однак Аліса вже зрозуміла, що не в фотокартці справа — ці люди впізнали Гарольда Івановича і чомусь його злякалися.

— Хто він такий? — спитала Аліса у Рина.

— Ти знаєш! — відповів він.

— Я не знаю про нього нічого лихого.

— Ти його друг, — мовив Рин і підняв списа.

— Вони його друзі! Вони шпигуни Чотириокого! — пролунали вигуки.

Кілька списів уткнулись у груди Аліси. Пашка відступав від піднятої в нього над головою кам'яної сокири.

— Слово честі, ми нічого не знаємо! — закричала Аліса. — Ми його навіть ніколи не бачили.

"Ще мить — і нас уб'ють, — збагнула вона. — Це ж дикі люди!"

Але в цей момент пролунав голос Рина.

— Мисливці великої печери не проливають крові дітей! Зупиніться.

Решта знехотя опустили зброю.

— Можливо, вони насправді ні в чому не винні, — сказав Рин. — Вони прийшли згори, а не знизу.

— Тоді нехай ідуть геть, — озвався кульгавий мисливець.

— Нехай ідуть! — закричали інші неандертальці.

— Ходімо, Павле, — мовила Аліса.

— Ходімо, нас тут не зрозуміли, — відповів Пашка і підняв фотокартку Гарольда Івановича з підлоги печери. — Може, ще знадобиться.

Коли вони йшли, жоден неандерталець не рушив з місця.

Услід їм дивилися ворожі очі.

Відійшовши метрів на сто, Аліса обернулася. Позаду так само горіло вогнище й довкола нього чорними сутулуватими тінями стояли мисливці.

— Нічого страшного, — озвався Пашка. — Спустимося нижче, знайдемо дракона.

Розділ 7

ЦАРСТВО ЧОТИРИОКОГО

— Підсумуємо, що нам відомо, — почав Пашка, залізши в човен. — Десь тут, під нами мешкає чоловік, котрий схожий на Гарольда Івановича. А можливо, це і є Гарольд Іванович.

— Навряд, — промовила Аліса. — Адже неандертальці казали, що він людоїд.

— Для того, щоб перевірити інформацію, ми повинні спуститися в так зване царство Чотириокого і подивитися на нього.

— Якщо він нас не з'їсть, — докинула Аліса.

— З'їсти нас нелегко, — впевнено заперечив Пашка. — Зуби зламає. Нас із тобою ціле плем'я неандертальців убити не змогло.

— І не хотіло, — зауважила Аліса.

— Дикунам довіряти не можна.

— Пашко, якщо вони не оцінили твого витвору мистецтва, це не означає, що вони недостойні люди.

— Дикуни, і цим усе сказано. Але не відвертай уваги. їдьмо далі.

Аліса увімкнула двигун. Човен слухняно вгвинтився в породу. І знову почали вискакувати на екрані цифри глибини.

Цього разу вони недовго пробивалися крізь камінь. На покажчику щільності з'явився "0". Аліса відразу ж зупинила човен. Той гойднувся, проїхав за інерцією вперед, але зараз, на щастя, нікуди не впав.

— Ласкаво просимо в царство Чотириокого, — сказав Пашка.

Аліса вискочила з човна на положистий схил велетенської порожнини і здивувалася: довкола було ясно. Світло йшло від стін, воно було миготливим, тьмяним, але ліхтарів не треба було вмикати.

— Аліско, — спитав Пашка, — ти взяла лічильник радіації?

— Ні, я не думала...

— Типове уранове світіння, — мовив Пашка. Чи то він десь про це читав у фантастичному романі, чи то гадав, що радіація має бути світною, але сказав він це так упевнено, що Аліса мимоволі ступила крок назад.

Але згодом завважила, що світиться не вся стіна, а цятки над нею, немов зелені зірочки. Ось одна зірочка відірвалася од стіни, перелетіла на інше місце...

— Алісо, стій! — закричав Пашка. — Ти збожеволіла!

Проте Аліса впевнено підійшла до стіни. Так вона й думала — вся стіна була всіяна світлячками.

Вони переповзли на підставлений Алісою палець, і Аліса показала світний палець своєму другові. Той, звісно, збагнув, що бачить комах, але не здався.

— Може, вони теж радіоактивні, — сказав він. — Ти будь обережніша.

Аліса огледілася — порожнина була така велика, що ні стелі, ні протилежного її кінця не було видно. Аліса прислухалася. Неподалік дзюрчала вода.

Туди вони й попрямували.

Під ногами пружинив білий мох, йти було легко, як по килиму. Невдовзі вони побачили підземну річку, що бігла по камінню. У воді мелькали тонкі прозорі рибки.

— Жаль, що тата немає, — пошкодувала Аліса. — Він би страшенно зрадів. Таке відкриття!

— Нічого страшного, — сказав Пашка, — вважай, що це відкриття зробили ми з тобою. Цікаво, вистачить його на Нобелівську премію?

— Пашко, навіщо тобі Нобелівська премія?

— Мені б дуже хотілося стати наймолодшим її лауреатом. Тоді мене внесли б до Книги рекордів Гіннеса.

— Ну й логіка! — здивувалась Аліса.

— Яка є. Уявляєш, я приходжу до школи, а всі питають: "Що це за медаль у тебе, Гераскін?" — А я мовчу. Вчитель фізики запитує: "Що за медаль?" А я й кажу: "Можете мене сьогодні не питати, я так стомився, всю церемонію нагородження на ногах простояв".

Часом із Пашкою важко: не зрозуміло, де закінчуються його жарти і починаються його дурниці.

Вони пішли вниз за течією річки. Світлячки, яких вони бачили на стіні, пустували в моху, і через те було радісно, як на карнавалі.

— Ми сюди будемо екскурсії возити, — мовив Пашка.

— Не квапся, ми ще не знаємо, хто такий Чотириокий. Може, він не захоче, щоб сюди їздили екскурсії.

Пашка завмер.

— Прислухайся. *

Здалеку долинало постукування: ніби кілька молоточків вибивали дріб.

— Коли що, — нагадала Аліса, — вмикай ліхтар — він осліпить будь-якого тутешнього мешканця.

— Знаю.

Річка повернула, огинаючи високий пагорб. За ним виявилася велика западина, в якій горіли ліхтарики, наповнені світлячками. При їх світлі було видно маленьких істот, що відколупували молотками шматки породи.

— Шахтарі, — здогадався Лашка.

Від звуку його голосу робота враз зупинилася.

Шахтарі застигли, злякалися.

Аліса змогла їх розгледіти. Хтось був у червоному, хтось у синьому ковпаку, більшість бородаті, зростом кожен не більший за черевик.

— Та це ж гноми! — вигукнула Аліса. — Справжнісінькі гноми. У нас один живе в Заповіднику казок, я з ним знайома. Тільки всі думають, що вони геть вимерли.

— Це хто вимер? — суворо спитав гном із найдовшою білою бородою. — Це ми вимерли?

— Я не кажу, що ви вимерли, — відповіла Аліса. — Тільки так вважає наука.

— Тоді ваша наука нікуди не годиться.

— Звісно, нікуди не годиться, я теж так вважаю, — по-зрадницькому заявив Пашка. — Я особисто завжди був переконаний, що ви не вимерли.

— І на тому спасибі, — подякував найстаріший гном.

— Скажіть, будь ласка, — запитала Аліса, — а ви давно тут живете?

— Ми завжди тут живемо, — сказав гном. — Відтоді, як люди витіснили нас із Землі. Розвели машини, автомобілі, поїзди, розкопали всі гори — куди подітися чесному гномові? Довелося піти сюди.

— Але ми не скаржимося, — озвався другий гном. — Ми дуже задоволені.

— Ми щасливі! — промовив третій.

І щось у їхніх голосах Алісі не сподобалося. Люди рідко кричать проте, що вони щасливі. Якщо вони кричать, то тоді не дуже щасливі.

— А ви звідки? — запитав перший гном.

— Ми згори, із Землі.

— 1 чого до нас приїхали?

— Ми шукаємо одного чоловіка, — відповіла Аліса. — Він загубився багато років тому. Пашо, покажи фотокартку Гарольда Івановича.

Пашка дістав фотокартку і простяг її гномові.

Фотокартка була завбільшки як гном, і Пашці довелося поставити її на землю.

Старий гном подивився на обличчя Гарольда Івановича, яке було трохи менше від нього самого, охнув і зомлів. Серед гномів почалася паніка. Дехто з них кидав свої лопати й кирки, намагався заритися в породу, інші з криками повтікали.

Пашка спіймав на бігу одного з гномів, узяв його обережно двома пальцями й трохи підняв. Гном замружився.

— Даруйте, — ґречно сказав Пашка. — Ви, здається, злякались?

Гном кивнув.

— І чого ж ви злякалися?

— Ми нічого лихого не зробили, — пискнув гном. — Ми виконуємо норми. За що нас так лякати?

— Слово честі, — признався Пашка. — Ми не хотіли вас лякати. Ми хотіли тільки дізнатися. І якщо ви невдоволені, ми підемо і дамо вам спокій.

З цими словами Пашка обережно поставив гнома на камінь.

— Ми так далеко їхали, — озвалась Аліса. — А ви не хочете з нами розмовляти.

— Ми знаємо, — почувся голос із-за кам'яної брили, де ховалося кілька гномів. — Ви нас зумисне випробовуєте. Вас прислав пан Чотириокий.

— Нас ніхто не присилав, — мовила Аліса. — Але якщо ви скажете нам, як пройти до цього пана, ми відразу ж підемо звідси.

Гноми посміливішали, дехто з них почав виходити зі схованок. Старий гном прийшов до тями і сказав:

— Прийміть портрет. Благаю. У мене слабкі нерви.

Пашка слухняно сховав фотокартку в кишеню.

— Куди ж нам іти? Гноми як за командою

показали вниз за течією підземної річки.

Коли Аліса з Пашкою відійшли на кілька кроків, ззаду почувся тоненький голосок:

— Пробачте, а навіщо ви сюди приїхали? Аліса обернулась.

Гноми стояли купкою, в руках погойдувалися ліхтарики зі світлячками.

— Я ж сказала — ми шукаємо чоловіка, портрет якого вас так налякав.

— А навіщо? — повторив запитання старий гном.

— Ми хочемо йому допомогти.

— Я ж казав, казав! — вигукнув наймолодший із гномів. — Вони його хочуть убити!

— Тихше! — старий гном пригрозив йому кулачком. — Як же ви йому допоможете?

— Ми ще не знаємо.

— Ми вам підкажемо. Аліса присіла навпочіпки.

— Взагалі-то він безсмертний, — прошепотів старий гном. — І вбити вам його буде дуже важко. Але у нього в палаці є потайна кімната. У цій кімнаті зберігається скляне яйце. Якщо це яйце розбити, то він помре. Розумієте — його смерть у скляному яйці! Але це страшенна таємниця, яку знаємо тільки ми, гноми. Якщо ви нас викажете, то ми всі загинемо. Він не пощадить нас!

Гном замовк.

У нього руки так тремтіли, що ліхтар розгойдувався, наче маятник.

— Дякуємо за інформацію, — мовив Пашка. — А в цього Чотириокого інше ім'я не Кощій Безсмертний?

— Є така версія, — прошепотів гном.

— Скажіть, — запитала гномів Аліса, — а чом у вас виникла думка, що ми хочемо вбити Чотириокого?

— Це не думка, відповів старий гном, — це наша мрія.

— Але чому ми?

— Ви молоді, вродливі, — мовив гном. — Прийшли згори. Напевно, там дізналися, що в нас неподобства, от і прислали вас його вбити. Слушно? Ми вгадали?

— Побачимо, — відповів Пашка.— А дракони тут водяться?

— Водилися, — сказав гном.

— Ходімо, Пашко, — втрутилась Аліса. — Ти забув, що час дорогий? Семен Іванович хвилюється.

Берегом річки вела доріжка. Спочатку вона була просто стежкою, певно, її протоптали гноми, але невдовзі, біля озера, в яке впадала підземна річка, доріжка скінчилася. Упоперек неї стояв шлагбаум із закам'янілої колоди. На ній було прибите оголошення:

"ДЕРЖАВА ПОРЯДКУ" СТОРОННІМ ВХІД ЗАБОРОНЕНИЙ

— Ми майже досягли мети, — озвався Пашка. — Завжди шкодую, що доводиться вступати в бій без зброї.

— Пашенько, — попросила Аліса. — А можна сьогодні не воювати?

— Ти збожеволіла, — вибухнув Пашка. — Коли мені ще доведеться зустрітися зі справжнім Кощієм Безсмертним?

— Але ж це не Кощій, найпевніше, це нещасний брат Семена Івановича, котрий заблудився і з'їхав з глузду.

— Можливо, — згодився Пашка. — Але що ми знаємо про самого Семена Івановича?

— Він твій знайомий.

— Він цілком випадковий знайомий. І дуже дивний при цьому. Мені просто не спало на думку, що він злісний чарівник. І він свідомо послав нас на смерть. Де лист для Гарольда?

— У мене.

— Треба його негайно розпечатати. Там інструкція із завоювання Землі.

— Недобре читати чужі листи.

— Алісо, невже ти досі не зрозуміла, що ми маємо справу з чарівниками, які нікого не щадять?

— Чарівники вимерли.

— Ні, не вимерли. Вони сховалися під землею. Ти це чудово знаєш, але намагаєшся заплющити очі на правду. Землі загрожує небезпека. Мій обов'язок проникнути до Кощія і розбити скляне яйце. Проте, як ти розумієш, без бою він не здасться. Давай сюди листа.

— Ні, не віддам!

— Я відберу силою!

Аліса збагнула, що Пашка настроєний рішуче. Він уже сам вірив у те, що вони вступають у царство зла.

Аліса підійшла до шлагбаума й хотіла підлізти під нього, та як тільки вона до нього доторкнулася, пролунало пронизливе виття.

Аліса стрибнула назад від шлагбаума, але виття не вщухло.

— Все, — сказав Пашка. — Пізно. Нас виявлено.

— Ну то й що? — заперечила Аліса. — Ми нічого лихого не зробили.

— Біжімо назад до неандертальців! Але договорити Пашка не встиг.

Берегом озера до них поспішали дивні істоти, схожі на людей, але водночас не люди. Вони були дуже худими, довгі руки теліпалися, ніби ганчір'яні, вузькі лисі голови погойдувалися на бігу. Істоти були вкриті короткою світлою шерстю, крізь яку просвічувалася блакитна шкіра. У руках вони тримали загострені палиці.

— Порушення, — сказала перша істота, підходячи до Аліси. — Це не можна.

Обличчя в істот були непорушні, очі білі, невидющі, рухи кволі.

— Пропустіть, — відповіла істота. — Ви підлягаєте ізоляції для з'ясування, особистостей.

Ще чого бракувало! — обурювався Пашка. — Ми самі підемо, куди хочемо.

— Ні, — мовила істота, — ви не підете, куди хочете, а підете, куди треба.

Аліса огледілася. Ззаду підійшло ще троє таких самих монстрів.

Пашка простяг руку, щоб відвести залізну палицю, яку істота вперла йому в груди. Та як тільки він торкнувся її, з палиці вилетіла іскра, й Пашка скорчився від болю.

— Ні! — закричала Аліса. — Ви не смієте!

— Ми охороняємо порядок, — повідомила істота. — Ви не хочете слухатися, ви самі винуваті.

Із цими словами вона спрямувала палицю на Алісу, котра нахилялася до Пашки.

— Ми підемо, — сказав Пашка. — Але врахуйте, що я вам це згадаю.

Істота кашлянула, а можливо, засміялася.

— Тобі боляче? — спитала Аліса, коли вони, проминувши шлагбаум, ішли по прямій, посиланій піском, доріжці.

— Я вмію терпіти, — відповів Пашка.

Вони пройшли велике квадратне поле, оточене загорожею з колючого дроту. На полі трудилися неандертальці. Вони викопували якісь білясті корені. По кутках поля стовбичили білоокі істоти із залізними палицями.

Потім вони обігнали вервечку гномів, кожен із яких тягнув великий важкий мішок, згинаючись під його тягарем. За гномами також брела істота з палицею. Один із гномів спіткнувся і впав під вагою мішка.

— Вжик! — вилетіла блискавка із палиці, й гномик почав корчитися по камінню від болю, відтак смикнувся й затих. Решта гномів зупинилася, але істота з палицею прикрикнула на них:

— Уперед! Не зупинятися!

Ногою вона відкинула з доріжки тільце гнома, підібрала мішок і запхала в сумку, прикріплену до живота.

Пашка стиснув кулаки.

— Ні, — прошепотів він. — Я не піду звідси, поки не припиню цього фашизму.

Він з такою ненавистю підняв кулак, обернувшись до охоронників, що ті сахнулися, виставивши вперед свої палиці.

Це миттєве відвернення уваги дало Алісі змогу нахилитися і схопити гнома, що лежав на узбіччі.

Вона засунула його в нагрудну кишеню. Ніхто начебто не помітив.

Дорога поширшала. Тепер вона йшла поміж однаковісінькими високими кам'яними стінами, в яких через різні проміжки були двері, загороджені залізними ґратами. З одних дверей долинав плач.

— Хто там? — запитала Аліса.

— Не розмовляти, — відповів охоронник.

Біля наступних дверей Аліса побачила мешканців цих камер: притиснувшись до ґрат, стояли маленькі істоти, у всьому схожі на тих, що вели Алісу й Пашку. Вони простягали крізь ґрати вкриті білою шерсткою лапки й благали:

— їсти! їсти!

Один із охоронників на ходу вдарив ногою по ґратах — істоти повідскакували.

— Я гадав... — почав був Пашка.

— Як бачиш, і серед них не всі рівні, — зрозуміла його Аліса.

Вона обережно притискала руку до грудей. їй здавалося, що тільце гнома дедалі холоднішає. А може, їй тількиздається?

— Пашко, — звернулась вона англійською, сподіваючись, що охоронники її не знають. — Тримай себе в руках. Ніяких необережних вчинків. Ми мусимо вибратися звідси.

— Розумію, не маленький, — мовив Пашка. — Тільки я дуже злий.

Охоронники зупинилися перед порожньою камерою. Ґрати були відкриті.

— Заходьте, — сказав головний охоронник, підштовхуючи полонених кінцем палиці.

Ґрати опустилися. Дзвякнув замок. Охоронники пішли геть. Аліса обережно виглянула.

— Один із них залишився, стоїть під стіною, стереже. — прошепотіла вона.

Всередині було темно. Лише де-не-де по стінах повзали зелені світлячки.

— Ми вимагаємо побачення з вашим начальником! — зажадав Пашка, підходячи до ґрат.

— Мовчати!

— Я буду скаржитися!

Блискавка із палиці пролетіла через усю камеру і вдарилася, розлетівшись іскрами, у дальню стіну.

— Постривай, Пашо, — попросила Аліса.

Вона відійшла у куток так, щоб охоронник не міг її побачити, й обережно дістала з-за пазухи гнома. Гном умістився в неї на долонях, тільки босі ноги звисали вниз. Очі його були заплющені. Аліса обережно приклала вухо до його грудей. Начебто серце б'ється. Вона погладила гнома пальцем по щоці. Щока тепла. Аліса присіла навпочіпки й відкрила аптечку, що була вмонтована в пояс її комбінезона. Звідти вона дістала м'яку ампулу зі стимулятором. Пашка стояв поруч, затуляючи Алісу від фат.

Аліса засукала рукав сорочечки гнома і приклала ампулу до його руки. Ледь-ледь притиснула, щоб під шкіру гнома потрапила крапля ліків.

— Що ви робите? — запитав несподівано охоронник, заглядаючи крізь ґрати.

— Спимо, — відповів Пашка. — Не чіпляйся.

Гном ворухнуся. Трохи розплющив очі. І від жаху замружився. Аліса піднесла губи до гномового вуха:

— Тихше, — прошепотіла вона, — а то вони почують.

Гном зрозумів. Він так і лишився лежати в неї на долонях. Але терпіння його вистачило ненадовго, раптом він став битися, намагаючись вирватися. Аліса опустила його на підлогу.

Гном кинувся до ґрат, але побачив ноги охоронника і позадкував до Аліси.

— Вам треба буде зачекати, — прошепотіла Аліса, — поки нас поведуть. Потім ви зможете піти. А зараз небезпечно.

— Спасибі, — подякував гном. — Я гадав, що мене вбили. — А ви хто такі?

. — Ми ваші друзі.

— Якщо ви наші друзі, ви повинні вбити Чоти-риокого, — сказав гном переконано.

— Я це неодмінно зроблю, — запевнив Пашка.

— Але зробити це можна, тільки якщо знаєш страшний секрет, — повідомив гном. — Я вам його відкрию.

— Якщо ви про скляне яйце, в якому життя Чо-тириокого, то ми вже знаємо.

— Як? Звідкіля ви знаєте цю страшенну таємницю?

— Нам сказали про неї інші гноми.

— Тоді доля всього нашого світу у ваших руках.

І цієї миті почувся шерех. Гном кинувся в куток і стиснувся там у грудочку. Плита в центрі камери піднялася і звідти сяйнуло яскраве світло.

У люкові з'явилася голова охоронника.

— Іти за мною! — наказав він.

Розділ 8 У ПАЛАЦІ ЧОТИРИОКОГО

Униз вели білі сходи. Біля них стояли ще два охоронники, такі ж білоокі, сліпі, з такими ж довгими, як хоботки, носами і великими вухами.

Коридор під камерами був яскраво освітлений і пофарбований білою фарбою, через що створювався лікарняний настрій.

Охоронники швидко пішли вперед. Двоє з них — попереду, третій — позаду.

По боках коридору були двері, такі ж білі, як і стіни. З-за деяких чулися голоси, одні були прочинені, і хтось там плакав.

Поворот. За ним ще один охоронник. Побачивши своїх колег, він відступив, втиснувся в стіну. Ще поворот. Ще охоронник. Вони бігли по лабіринту, і за кожним рогом стояв охоронник із палицею напоготові.

Потім вони опинилися в круглій залі. З боків великих дверей у кінці її стояли на.сторожі два чудовиська, яких Алісі й у книжках бачити не доводилося. Це були величезні карикатури на людей, кремезні, незугарні, із зубатими мордами й витрішкуватими очима. Чудовиська гойднулися назустріч одне одному, затуляючи прохід. Перший охоронник зупинився за крок від них і прошепотів пароль. Чудовиська знехотя розступилися. Проходячи повз них, Аліса підвела голову і зустрілася

поглядом із чудовиськом. І зрозуміла, що воно сліпе — білі очі були без зіниць.

Пропустивши полонених уперед, охоронники залишилися зокола. Двері тихо зачинилися.

Вони стояли в справжнісінькій тронній залі, ніби перенесеній у це підземелля зі старовинної казки. Алісі навіть здалося на секунду, що вона бачила її на картинці у дитячій книжці.

Широка червона килимова доріжка вела до підвищення, на якому стояв позолочений кам'яний трон із високою спинкою, зверху якої була прикріплена різьблена кришталева корона. Балдахін над троном — з білого хутра, а під склепінчастою стелею — витесане з каменю зображення велетенської огидної комахи, очі якої світилися і, здавалося, стежили за кожним, хто посмів увійти до тронної зали.

Минула хвилина, можливо, дві, поки Аліса й Пашка розглядалися, не сміючи ступити вперед. Проте зала була так само порожня і зловісно тиха.

— Ей! — не витримав нарешті Пашка. — Хто тут живий?

— И-вий... — відгукнулася луна.

Аліса роздивлялася стіни зали. Вони були прикрашені картинами, викладеними коштовним,камінням. На картинах були зображені похмурі гори, ущелини, високі ялини, що тіснилися біля підніжжя гір, поміж деревами тяглася павутина, а під ялинами росли величезні поганки й мухомори. На мухоморах сиділи чорні слимаки. Картини ці були виконані так старанно, що не відразу збагнеш, що стоїш у залі, а не в темному лісі. Кожна картина була випиляна з малахіту, гори викладені з сапфірів та бірюзи.

— Не ховайтеся від мене! — сказав Пашка. — Мене не треба боятися.

— Пашко! — докірливо мовила Аліса. — Ти знову за своє.

— Ні, ти тільки подумай: притягти нас у підземелля, знущатися, а потім привести в мінералогічний музей.

— Бравуєш? — запитала Аліса. — Мені теж мулько на душі.

— Я нічого не боюся, — відповів Пашка голосно, щоб той, хто підслуховує, не сумнівався в Пащиній відвазі. — Просто мені все це обридло.

Із цими словами він повернувся, і попрямував назад до дверей, штовхнув їх, але двері були замкнені.

— Ей! — крикнув Пашка. — Випустіть мене!

Він грюкав у двері кулаками. Та двері були гранітні, отож він тільки повідбивав кулаки.

— Ну гаразд! — сказав Пашка. — Тоді я оголошую тут революцію! Віднині я і є Чотириокий! Кощій Безсмертний! Володар підземного царства!

Він перебіг залу, піднявся на три сходинки і сів на трон.

— Ну як? — запитав він. — Схоже? Де б іще корону знайти?

Але раптом він скрикнув, підскочив на троні, скотився сходинками вниз і сів на килим.

— Що? Що сталося? — Аліса підбігла до нього.

— Смикається! Струмом б'є! — відповів Пашка. — Навіть трон у них не справжній.

— Я гадаю, що за нами стежать, — мовила Аліса. — Стежать і підсміюються. Пустили дітей у тронну залу! Подивимося, мовляв, чи справжні це суперники, чи просто дитячий садок, який вийшов сюди погратися?

— А що я такого зробив? — образився Пашка. — Я пожартував. Кожен може пожартувати.

У тиші почувся тихий сміх. Зовсім поряд.

Він долинав звідкілясь із-за трону.

Аліса швидко пішла туди, відкинула важку махрову портьєру й побачила за нею невеликі причинені дверцята.

— Пашко, дивись. Пашка вже був поруч.

— Він туди сховався?

— Може, це пастка?

— Яка ще пастка? Ми з тобою де? Хіба не в пастці?

— У пастці.

— А з пастки в пастку можна ходити без перепустки.

З цими мудрими словами Лашка першим ступив у тьмяно освітлений прохід за тронною залою.

Це був вузький, чистий, безликий коридорчик, у який виходило кілька дверей. •

За першими був якийсь склад, там купами лежали вивіски і плакати: "Вхід заборонений", "У праці найвище щастя", знову "Вхід заборонений", "Норму виконав дотла — буде свіжа голова", "Сьогодні недоїв, завтра лишився запас", знову "Вхід заборонений" і просто "НЕ МОЖНА!".

Вони пройшли до других дверей. Ті були зачинені на засув. Пашка хотів відкинути засув, та Аліса сказала:

— Якшо він сховався, то не сюди.

— Розумно, — згодився Пашка.

У третій кімнаті стояло кілька витесаних із каменю ящиків. Усі вони були наповнені коштовним камінням. В одному — купи рубінів, у наступному — алмази, далі ящик зі смарагдами. Все каміння було огранене і виблискувало в напівтемряві, але через те, що його було надто багато, воно не здавалося коштовним камінням, а скидалося на купу скляночок.

Адже коштовний камінь, щоб бути коштовним, повинен бути одним-єдиним.

Вони завернули за ріг. Коридор закінчувався невисокими сходами з перилами. Дванадцять східців. Вони піднялися на майданчик, куди виходили двері, оббиті шкірою. Звичайнісінькі двері, які бувають у старих будинках.

На дверях була прикріплена поштова скринька. На стіні поряд із дверима — кнопка дзвінка.

Пашка штовхнув двері — вони були зачинені. Тоді Аліса натиснула на кнопку дзвінка. Всередині відгукнулося мирно "дзінь-дзінь".

— Йду, йду, — почувся за дверима голос.

Двері прочинилися на ланцюжок, і в щілині блиснули окуляри.

— Вам кого? — спитали зсередини.

Це було як уві сні. Щойно ти пройшов повз чудовиська, стояв у тронній залі, бачив ящики зі смарагдами — і раптом, як пробудження, а може, провал в інший сон — мирний голос за звичайними дверима.

Аліса не знайшла, що сказати, адже не Кощія ж питати. Але Пашка враз придумав.

— Даруйте, — вибачився він. — Гарольд Іванович тут живе?

— Гарольд Іванович? А хто до нього прислав?

— У нас лист до нього від брата, Семена Івановича.

— Не може бути! Зараз відчиню.

Дзенькнув ланцюжок, двері розчинилися. На погрозі стояв невисокий на зріст худенький літній чоловік, в окулярах, одна дужка була поламана й підв'язана мотузком. Він був у синьому халаті й капцях на босу ногу.

— Заходьте, будь ласка, благаю вас, тут небезпечно стояти зокола. Проходьте всередину, проходьте.

Аліса й Пашка пройшли вузьким темним коридором, де стояло високе, у зріст людини, дзеркало і на порожній вішалці висів капелюх, у

невеликий кабінет. Стіни кабінету були заставлені стелажами з книжками, там стояв письмовий стіл, на якому лежали папери й зошити і горіла лампа під зеленим абажуром. Перед столом стояли два чорні шкіряні крісла.

Аліса подивилася на Пашку, Пашка — на Алісу. — Давайте знайомитися, молоді люди, — сказав господар квартири. — Мене, як ви зволили проникливо здогадатися, звати Гарольдом Івановичем.

— Я — Аліса Селезньова.

— А я — Павло Гераскін.

— Чудово, чудово. — Гарольд Іванович потиснув гостям руки. — Я вже й не сподівався дочекатися вісточки з дому. Аякже вам пощастило мене знайти?

— За фотокарткою, — відповів Пашка і простяг Гарольдові Івановичу його портрет, що викликав такий жах у мешканців підземелля.

Гарольд Іванович узяв фотокартку й заходився її роздивлятися.

— Як я змінився! — вигукнув він. — Навіть не треба дивитися в дзеркало, аби зрозуміти, як роки, що минули, порили моє чоло зморшками. О роки, роки!

Сказавши це, Гарольд Іванович пройшов за стіл, сів і підніс фотокартку до очей.

— У мене ще лист до вас є, — мовив Пашка і простяг Гарольдові Івановичу конверт.

— Від брата? Від Сені? Як я вам вдячний, мої юні друзі! Та ви сідайте, сідайте, відпочивайте, в ногах правди немає, як казав Цицерон.

Гості послухались. Та як тільки Аліса опустилася в крісло, вона від здивування підскочила — крісло лише здавалося шкіряним і м'яким. Насправді воно було майстерно витесане з чорного мармуру. Тільки вдарившись об нього, можна було зрозуміти, що крісло — обман.

Пашка підскочив, розтираючи забитий лікоть.

— Це як розуміти! — вигукнув він. — Навіщо ви обманюєте людей?

— У чім річ? — Гарольд Іванович підвів голову й здивовано втупився в Пашку крізь окуляри.

— Це ж не крісла, а каміння!

— Ох, так, — Гарольд Іванович винувато всміхнувся. — Я винен! Ці крісла стоять тут так давно і так давно в них ніхто не сідав, що я сам повірив, ніби вони шкіряні. Господи, як біжить час! Зрозумійте, я старію, я втрачаю пам'ять, я стаю неуважним. І мені такі дорогі всі спогади про моє земне минуле, про нашу із Сенею квартиру, про дідусеві крісла, що я намагаюся підтримувати в собі ілюзію того, що життя триває. Так, життя моє давно вже припинилося, але я себе обманюю... пробачте старому немічному чоловікові.

— Нічого, — зніяковів Пашка, — я розумію. Просто від несподіванки...

— Хочете я дам вам свій стілець? — Гарольд Іванович навіть трохи підвівся. — А я постою...

— Ні, що ви! — заперечив Пашка. — Сидіть, я не стомився.

Настала тиша. Гарольд Іванович знову заглибився в читання листа.

Пашка відійшов до полиць, став дивитися на корінці книжок. Потім, не подумавши навіть, що треба попрохати дозволу, простяг руку, аби дістати одну із книжок. І відразу ж відсмикнув руку, бо між пальцями й стелажем пролетіла голуба іскра.

— Ой! Струмом б'є!

— Що? — Гарольд Іванович був роздратований. — Через вас я не можу дочитати листа! Що іще стряслося?

— Я хотів узяти... А воно вдарило.

— Це залишкова електрика, — сказав Гарольд Іванович. — Можливо, вам доводилося про це чути. Електрика накопичується в гірських породах.

Алісі здалося, що очі Гарольда Івановича за товстими скельцями окулярів усміхаються. Чи їй це здалося? А його вказівний палець доторкується до кнопки посеред столу.

— Не журіться, Павле Гераскін, — вів далі Гарольд Іванович. — Це не справжні книжки. Звідкіля мені їх тут добути? Це лише корінці, виточені з каменю. Як учений і інтелігентна людина я не мислю собі існування без бібліотеки. За довгі роки я виточив оці стіни — точну копію бібліотеки мого дідуся. Бачите — ось повне зібрання творів Чарлза Дарвіна. А оце моя улюблена книжка — твір французького ентомолога Фабра. Він так цікаво писав про мурах!

А далі довідники, довідники., словники. Але є книжки для розваги. Так, я не цураюся цього. Бачите "Піквікський клуб" Діккенса? А це його ж роман "Айвенго".

Аліса слухняно дивилася на корінці. На них золотом були витиснені назви. Але ж "Айвенго" написав не Діккенс, а Вальтер Скотт.

— Що? — Гарольд Іванович аж підскочив на стільці. — Звичайно ж. Вальтер Скотт. А там що написано? "Діккенс"? Це неподобство! Я накажу стратити всю друкарню! Я їх розтерзаю!

Рука Гарольда Івановича потяглася до червоної кнопки, але за міліметр від неї завмерла. Гарольд Іванович схаменувся й змінив рішення.

— Гаразд, — сказав він. — Пожартували й годі. Але я повинен зауважити тобі, Пашо, що ти кепсько вихований. Якщо літня немічна людина зробила помилочку, невже ти маєш сміятися з неї? Невже в тебе вистачить совісті сміятися й знущатися?

Здавалося, Гарольд Іванович ось-ось заплаче. Голос у нього тремтів.

— Я не хотів, — признався Пашка. — Ненароком вийшло.

— Я приймаю твої слова за вибачення, — мовив Гарольд Іванович. — І ми забудемо про цей сумний інцидент. Попрошу тебе, Алісочко, розкажи мені детальніше про мого брата Сеню. Який він має вигляд, що поробляє? Чи нудьгує за мною?

— Він дуже за вами нудьгує і любить вас, — відповіла Аліса. — Всі двадцять років, що минули з того дня, як ви загубилися в печері, він не вилазив із кузні, аби виготовити підземного човна для вашого порятунку.

— Це дивовижно, — сказав Гарольд Іванович. —Отже, він завжди вірив, що я живий? Я цього не хотів.

— То ви зумисне загубилися? — здивувалася Аліса.

— Все значно складніше, ох, складніше! Ти ще дівчинка, тобі не зрозуміти тієї пристрасті, яка веде справжнього вченого до подвигів і жертв. Невже ти гадаєш, що Колумб, вирушаючи в безнадійну і небезпечну мандрівку до берегів невідомої Індії...

— Колумб відкрив Америку, а не Індію, — втрутився Пашка.

— Павле, — мовив сумно Гарольд Іванович. — Ти погано закінчиш. І можливо, навіть у найближчому майбутньому.

— Колумб вирушив відкривати Індію, а відкрив Америку, — зауважила Аліса.

— Молодчина, дівчинко. Так ось, Колумб також змушений був розірвати зв'язки зі своїми близькими, покинути землю, яка його не розуміла, і навіть залишити напризволяще своїх діток... Але якби він думав про родину, Америка лишилася б невідкри-тою, а Колумб ніколи б не прославився.

— Але Америку вже відкрито. Навіщо ж ви під землю полізли? — запитав Пашка. Він дражнив Гарольда Івановича, й Аліса, хоч і не схвалювала Па-щиної поведінки, розуміла, що Пашка не вірить цьому тихому дідусеві. І ні на секунду не забуває про нещасних гномів.

Гарольд Іванович лише зітхнув і провадив далі:

— Я народжений не для звичайного життя, не для того, щоб ходити на службу чи сидіти в кабінеті. Я — із тих піонерів, котрі першими піднімаються на Еверест і досягають Північного полюса. Мене вабить висока мета пізнання! — Гарольд Іванович під-

хопився, почав бігати по кабінету, розмахуючи руками, халат його розстібнувся і летів позаду, наче крила кажана. — Мій улюблений дідусь присвятив життя підземним дослідженням. Він відкрив вісім видів комах, що таяться в глибинах землі, в тиші, в темряві, в підземних озерах і безмовних річках. Статті мого дідуся публікувалися у провідних ентомологічних журналах Європи! Але сколопендра Таємнича, безмовний страж підземних просторів і прірв, про яку писав у своїй праці середньовічний мандрівник Генріх Сільмузфанський, котрий стверджував, що укус її викликає солодкі видіння, сколопендра Таємнича моєму дідусеві не далася в руки! І безсмертна слава вислизнула від нього! З тієї хвилини, як я усвідомив себе, з тієї хвилини, як я вперше поглянув на колекцію мого дідуся, на прозорі й майже невидимі тільця і ніжки комах земної безодні, я зрозумів, що у мене в житті є покликання. І цьому покликанню я слухняно служив усе життя. Так, усе життя! Мене не хвилювали пристрасті й шум земної поверхні. Я тікав з уроків, щоб залізти в погріб або льох. Я проводив канікули в печерах і ямах. У тиші... в тиші... в тиші...

Останні слова Гарольд Іванович промовив тихим свистячим шепотом.

— Але ваш брат Семен Іванович, — озвалась Аліса, — розповідав нам, як ви про нього піклувалися, як ви замінили йому батьків...

— Я людина обов'язку! — сказав Гарольд Іванович зовсім іншим, гучним пронизливим голосом. — У мені вживаються дві натури. Одна — романтична, що прагне до незвіданого, до великих звершень, яка любить тишу й усамітнення підземних глибин. І друга моя натура — це Обов'язок. Обов'язок із великої

букви. Як важко мені було нести свою ношу, ТЯГТИ на своїх слабких, незміцнілих ще юнацьких плечах турботу про цього опецькуватого, галасливого, нерозумного хлопчика, сповненого якихось жартів, розіграшів, необдуманих вчинків, котрий весь час щось жував, завжди чогось вимагав від мене! Як я часом ненавидів його! Але я стискав свої молочні зуби і ніс свій хрест. І чекав, із насолодою чекав того моменту,

коли Семен підросте настільки, що я зможу нарешті залишити його й не мучитися від докорів сумління, що я чогось недоробив! Ви просто не уявляєте, яка я совісна людина... І я дочекався. Виконав свій обов'язок і подався до романтики глибоких печер. До самотності.

— Отже, ви не хочете повертатися? — запитала Аліса.

— Я! Повертатися? В штовханину й метушню життя дрібних людців, які не знають великого слова Порядок? Які не мають високої життєвої мети? Ні. Моє місце тут. Серед моїх колекцій і тиші!

— Але ваш брат так переживає!

— Це неспівмірно! — Гарольд Іванович розстіб-нув піжамну куртку, і там виявився широкий кований пояс із прикріпленою до нього низкою ключів. Він вибрав маленький срібний ключ, підійшов до великої різьбленої шафи і, затуляючи замок від гостей спиною, відчинив її. Шафа була поділена на плоскі шухляди. Одну з них Гарольд Іванович витягнув. Обережно переніс на письмовий стіл і промовив:

— Можете переконатися самі.

На планшеті рівними рядами були прикріплені комахи. Однаковісінькі павучки, майже прозорі, як ніготь завбільшки, але з довгими тонкими ніжками.

— Чи знаєте ви, мої любі гості, — сказав Гарольд Іванович, що цей вид павука не відомий науці? Зовсім не відомий. Жоден учений не підозрює про його існування. І я його відкрив! А чи знаєте, як він називається? Він називається павук Гарольді! На мою честь! А в цій шафі зберігається ще понад сто невідомих видів. Понад сто. І всіх їх названо на мою честь!

— Вельми цікаво, — мовив Пашка. — Але якщо всі вони Гарольді, як їх розрізнити?

— їх не треба розрізняти вам. їх розрізняю я, і цього достатньо.

— А навіщо вам так багато однакових? — запитала Аліса.

— Однакових? У природі не буває двох однакових особин. Кожна відрізняється. Як відрізняємося ми з вами. Я ж кожного павука знаю в обличчя! Я ніколи їх не переплутаю. Я мушу піймати всіх, усіх, розумієте? І всіх понаколювати на булавки. Вони всі Гарольді — вони всі мої!

— Але ж їх не залишиться, якщо ви їх усіх половите!

— Це мій ідеал. Тоді вони зостануться тільки тут! І якщо ви, професоре Браун, або ви, докторе Сі-геміцу, захочете переконатися в їхньому існуванні, будь ласка, йдіть до мене, просіть, благайте! І можливо, я згоджуся показати, а може, й ні...

Гарольд стомився, поблід. Він зморено поставив назад на місце планшет із павучками, замкнув шафу й застібнув піжаму.

— Це — романтична половина мого життя.

— А ту... сколопендру ви знайшли?

— Мовчіть! — раптом злякався Гарольд Іванович. — Кругом заздрісники. Не смійте говорити про найсвятіше, найпотаємніше!

Він перевів подих, пройшов до себе за стіл, усів-ся, стомлено поклав руки перед собою. Запала довга мовчанка, її порушив Пашка.

— А запитати можна?

— Будь ласка.

— Хто такий Чотириокий?

— Хто, хто?

— Чотириокий.

— Скільки живу, не чув такого імені. А чому ти питаєш?

— Всі тут бояться Чотириокого. Він править підземним царством і всіх страшенно пригнічує.

Гарольд Іванович зняв окуляри, затулив їх долонею. Похитав замислено головою.

— Ні, не доводилося чути такого ймення.

— Але хто ж править оцим царством? — не здавався Пашка. — Хто командує оцими... з палицями?

— Лемурами?

— Нехай лемурами. Хто сидить на троні у тронній залі? Хто примушує гномів приносити йому коштовне каміння, хто вбиває неандертальців? Хто тримає людей у камерах? Невже ви не знаєте?

— Як? Тримає.людей у камерах? Пригнічує неандертальців? Тут? У царстві свободи й порядку? Не уявляю. Хлопчику, тебе ввели в оману.

— Але хто тут найголовніший?

— Не можу збагнути. Я ніколи про це не задумувався. Напевно, хтось править. Але ж я вчений, я романтик, я роблю свої справи і не втручаюся в довколишнє життя.

— А хто вас годує, хто зробив вам оці крісла й стелажі?

— Пашо, любий мій, ти мені надокучив, — сказав Гарольд Іванович. — Ти весь час ставиш нетактовні запитання. Я ж тобі сказав — геть не уявляю, що діється довкола. Я живу ніби у вежі зі слонової кості. Я ізольований від світу й вибираюся звідси тільки на екскурсії в пошуках комах.

— Дивно, — мовив Пашка.

Він не вірив цьому кабінетному вченому.

— Що ж ми повинні сказати вашому братові Семенові Івановичу? — запитала Аліса. — Ви не хочете повертатися?

— Ти вгадала. Не хочу.

— Може, ви напишете йому листа?

— Тут дуже сутужно з папером.

— Але ви йому посилали листа. На золотому аркуші.

— Золото грошей коштує, — відрубав Гарольд Іванович. — Скажіть Семенові на словах, щоб не турбувався і не втручався в мої справи. Скільки можна повторювати одне й те саме!

— Добре, ми підемо, — озвалась Аліса.

— Повертайтеся і забудьте про те, що бачили. Я стомився і не буду вас проводжати.

— До побачення.

Гарольд Іванович не відповів.

Пашка першим пішов до дверей. Аліса за ним. Вони вийшли на сходовий майданчик, зачинили двері. Клацнув замок. І відразу ж вони почули, як дзенькнув ланцюжок.

Мовчки вони пройшли коридором, вийшли в тронну залу. Там було порожньо й тихо.

— Він і є Чотириокий, — сказав Пашка, — дивлячись на порожній трон.

— Помовч, — цитькнула Аліса. — Тут слухають. Нам би швидше дістатися до човна.

— Авжеж, — згодився Пашка. Але біля виходу з тронної зали почав сумніватися. — Не в моїх правилах кидати пригнічених напризволяще.

— Пашко!

— Слушно. Ми повернемося.

— Пашко!

— Дванадцять років Пашка. І знаю, що кажу. Двері з тронної зали поволі розчинилися. Два

чудовиська, що стерегли її з того боку, скалилися, заглядаючи всередину.

— Скажіть, як вас називати? — запитав Пашка, котрий зовсім розхрабрився.

— Ми тролі, — відповіло одне з чудовиськ і клацнуло зубами так, що вуха заклало від грому.

Охоронці-лемури стояли віддалік, палиці напоготові.

— Пан Гарольд Чотириокий, — звернувся до них Пашка, — велів нас відпустити.

І він пішов по коридору геть від тронної зали. Охоронці йшли позаду.

— Бачиш, — Пашка нахилився до Аніси. — Вони не заперечували.

— Це нічого не означає, — відповіла Аліса. — Можливо, що він усе-таки просто егоїстичний учений, котрий нічого, крім своїх павуків, не бачить. І насправді не підозрює, що діється довкола.

— А хто ж тоді тут править?

— Не знаю. Не бачила.

— Ти простодушна чи прикидаєшся?

— Я обережна, — усміхнулась Аліса. Пашка запитав:

— А чому він назвав їх лемурами? Адже лемури — це такі мавпочки. У Аркаші був лемур, маленький, як білка, тільки без хвоста.

— Я гадаю, що мавпочок назвали лемурами в пам'ять про цих жителів підземелля, напевно, тому, що вони нічні.

— Ех, хутчій би вибратися. Ми б таку експедицію організували. І головне — визволили б пригнічених!

— Я думаю, що Гарольд Іванович саме цього й боїться, — мовила Аліса.

Ця думка сяйнула їй. у голову, бо лемури зупинилися перед сходами, що вели в камеру. В ту саму, з якої їх годину тому вивели.

Лемур сказав хрипко:

— Йди. Нагору!

І справді, відкинувши люк, Пашка опинився в загінці з ґратами.

Ґрати були замкнені. Люк закрився.

— От цього я від нього не сподівався, — мовив Пашка.

— А я, на жаль, сподівалася, — відповіла Аліса.

Розділ 9 СПРОБА ВТЕКТИ

З темного кутка камери почувся голосок:

— Ви живі? А я так боявся за вас.

— Гном! — здивувалася Аліса. — Ти чому не втік?

— Тихше. Там зокола чергує лемур. А в лемурів чудовий слух.

— Аліса присіла перед гномом навпочіпки.

— Я боявся за вас, я думав, що вас з'їв Чотирио-кий. Або тролі розірвали. Я думав — зачекаю, поки вимкнуть світло. Тоді побіжу до своїх. Але тоді я подумав — а що як вони повернуться? Раптом ви знайшли скляне яйце і розбили його?

— Спасибі, — подякувала Аліса, — що ти думав про нас. Але скляного яйця ми не знайшли.

— А Чотириокого бачили?

— Можливо, бачили. Тільки я не впевнена. Ми бачили одного чоловіка і навіть розмовляли з ним.

— Який він? Скажи, який?

— Він невисокий на зріст, в окулярах, сивий, він збирає підземних комах. А живе в маленькій квартирі за тронною залою.

— Ні! — вигукнув гном. — Це не той. Це хтось із полонених Чотириокого. Він ховає їх у підземеллях. Чотириокий — велетенський на зріст, у нього вищирені, як у троля, зуби, і чотири ока. Коли він говорить, із рота в нього йде дим. Якщо він подивиться тобі просто у вічі, то ти впадеш непритомний.

Лемур, що стояв зокола, почув голоси і заглянув крізь ґрати.

— Що за розмови? — спитав він. — Не можна. Треба мовчати.

— Мовчимо, мовчимо, а ти не підслуховуй, — сказав Пашка. — А то я тебе зачаклую.

— Не можна, — відповів лемур, але від ґрат відійшов.

— А лемури служать Чотириокому? — спитала Аліса.

— Дехто служить, а дехто боїться. Лемури дурні. Лемурів можна обманути, ми, гноми, їх обманюємо. Ось тролі — це жахливо. Троль може гнома одним зубом перекусити. Це наші найстрашніші вороги.

І Чотириокий їх любить. Він, можливо, сам із тролів.

— Гноме, — спитав Пашка. — А ти сам Чотириокого бачив?

— Ні, ні, що ви! — пискнув гном. — Хто його бачив, довго не проживе. Але мені розповідали вірні люди. Мій старший брат Фуро потрапив у колесо, та чудом залишився живий.

— Куди потрапив?

— У колесо.

Лемур знову засунув свій блідий ніс-хоботок у грати, винюхуючи.

Так Аліса й не дізналася, що таке колесо, в яке потрапив гномів брат.

Коли лемур відійшов, гном знаком попрохав Алісу взяти його на руки, добрався до її вуха і почав швидко шепотіти:

— Зараз світло погасять, я тоді побіжу до моїх знайомих. Тут є міські гноми, їх примушують каналізацію чистити, камери будувати, каміння огранювати. Я у них інструменти візьму, ми вашу камеру відімкнемо і вас до себе відведемо. Бо якщо не відвести, Чотириокий вас неодмінно зжере. Чекайте і мовчіть, із лемуром не сперечайтеся.

Гцієї ж миті світло в підземеллі погасло. І в камерах, і в коридорах — скрізь. Тільки поблискували світлячки.

Звідкілясь іздалеку долинув суворий голос:

— Всім чесним жителям спати, спати, спати... Ви мусите бути готові до завтрашнього трудового дня. Забороняється бачити погані сни, хропти і вставати з постелі. Винуватих буде покарано. На добраніч, на добраніч...

Заграла тиха музика. За стіною дзенькнуло.

— Це лемур спати лягає, — пояснив гном.

— А як же він стерегтиме нас?

— Уночі всі сплять, ви теж. А якщо спиш, як можна втекти?

-А ти?

— Мене все одно що немає. Мене вже сьогодні вбили, й у великій книзі записано, що я вмер. — Гном хихикнув. — Навіть краще, що немає. От тільки пайок мені тепер видавати перестануть.

— Не турбуйся, — заспокоїла Аліса, котра раптом зрозуміла, що страшенно зголодніла. — Це довго не може тривати.

— Добре було б,— відповів гном. — Але мені не дожити. Нікуди діватися.

— У нас є підземний корабель, — сказала Аліса. — Якщо ви допоможете нам до нього дістатися, ми привеземо допомогу і вас визволять.

— Яке щастя! Тоді я помчав! Постав мене на підлогу!

Легенько прошелестіли швидкі ноги гнома, і настала мертва тиша.

Пашка з Алісою всілися під стіною, притиснувшись одне до одного. Було холодно й голодно.

— Чому він нас не відпустив? — запитав тихо Пашка. — Або не вбив?

— А що як насправді Гарольд Іванович ні в чому не винуватий? Ось і гном Чотириокого зовсім інакше описує.

— Він, напевно, не знає, що з нами робити, — мовила Аліса. — Якщо нас відпустити, ми сюди приведемо людей. І владі його настане кінець. А якщо пропадемо безвісти, то по нас пошлють експедицію, і його царство все одно буде відкрито.

— Тоді нас краще вбити, — сказав Пашка понуро. — Поки ще експедиція сюди добереться. Він устигне сліди замести.

— Всіх слідів йому не замести, — заперечила Аліса. — Нас неандертальці бачили, нас гноми бачили. Вони розкажуть.

— Тільки нам буде вже все одно.

— Сподіваймося на гномів, — запропонувала Аліса. — Вони нас виручать. Нам би тільки до човна дістатися.

Було темно й тихо. Аліса пригрілася, притиснувшись до Пашки, й задрімала.

Прокинулася вона від того, що хтось обережно смикав її за рукав.

— Алісо, прокинься. Це я, Фуррак, ваш друг. Аліса відразу отямилася — довкола чулися легкі

кроки, шепіт, шерехи.

— Я привів інших гномів, — сказав Фуррак. — Вони принесли інструменти.

Погойдувалися зелені ліхтарики, наповнені світлячками. Чорні силуети безлічі гномів метушилися довкола.

— Алісо, підніми нас до замка, — попрохав гном Фуррак. — А то нам важко туди забратися.

Прокинувся Пашка.

— Привіт, — поздоровкався він, — рятівники прийшли.

— Ш-ш-ш, — прошипів Фуррак, — лемура розбудиш.

— А я такий страшний сон бачив, ви не уявляєте.

— Ш-ш-ш, — зашипіли на нього відразу всі гноми. — Страшних снів дивитися не можна, Чотирио-кий покарає!

— Ну й залякані ви!

Аліса підняла на долонях двох гномів до замка. Один із них світив зеленим ліхтариком, другий дістав інструменти з мішка, що висів через плече, і почав копирсатися в замку. Решта гномів зібралася внизу й підняла ліхтарики, щоб було більше світла.

— Знаєш, Алісо, — озвався Фуррак, — вони всі прийшли, щоб на вас подивитися. Ми так давно живемо без усякої надії, а ви — наша надія. Чим скоріше ви приведете допомогу, тим скоріше мій народ буде вільним. А якщо ви не приведете допомоги, то невдовзі від нас нікого не залишиться.

— Я обіцяю, — запевнила Аліса, — що вам недовго доведеться чекати.

Замок клацнув.

Аліса відімкнула замок. Від клацання мало не прокинувся лемур, що лежав зокола. Він заворушився уві сні, зацмокав тонкими білими губами. Всі завмерли.

Та лемур перевернувся на другий бік і тихенько захропів.

— Ось хто-небудь почує, що він хропе, донесе куди треба, і його покарають, — сказав гном.

— Нехай спить, — мовила Аліса. — Ходімо?

— Так. Ходімо. Тільки я хотів попросити у вас вибачення.

— За що?

— Ми не принесли з собою нічого поїсти. І нам, гномам, котрі завжди славилися гостинністю, дуже соромно. Але зараз кінець місяця, і ми витратили всі талони, а без талонів нам не дають ніяких харчів.

— А що ви звичайно їсте? — запитала Аліса.

— Ми вирощуємо їстівний мох і підземний овес, робимо з них борошно і печемо пиріжки. Ми збираємо солодкі гриби й готуємо з них приправи. Ми вимінювали у підземних мисливців м'ясо...

— Облиш, — зашикали знизу решта гномів. — Не говори про їжу! Ми ж усі голодні!

— А чому ви тепер не вирощуєте й не обмінюєте? — спитав Пашка.

— Але ж не можна! Все, що збирається, вирощується й робиться, треба здавати в розподільник Чотириокого. А він уже видає всім, скільки треба. Це називається справедливістю..

— А чому ж мало видають?

— Бо треба робити запаси. Слід бути розумними. Має бути порядок.

— Не говори, як дурний лемур, — почувся знизу голос одного з гномів. — Ти ж знаєш, що наші харчі поїдають охоронці й тролі. їм тепер не треба турбуватися про їжу. За те, що вони нас охороняють і мучать, їм видають харчі, тільки куди більше, аніж іншим.

— Ви підете чи будете бесідувати? — пролунав ще один голос. — Скоро світло увімкнуть, а ви все розмовляєте.

Пашка обережно відкрив ґрати, і вони пішли вулицею поміж камерами, де спали мешканці підземного міста, яким не можна було хропти і бачити погані сни.

Попереду бігли троє гномів із ліхтариками й показували дорогу. Потім ішли Аліса з Пашкою, а решта гномів завершували похід.

Гном Фуррак сидів на плечі в Аліси, як матрос на щоглі.

Передні гноми повернули праворуч.

— Не туди, — сказала Аліса. — Нам ліворуч. — Я пам'ятаю, звідки нас привели.

— Ми не можемо йти дорогою до шлагбаума, — зауважив Фуррак. — Там охорона, що не спить навіть уночі. Доведеться йти в обхід.

Передній гном погойдав ліхтариком, і вся процесія зупинилася.

— Допоможи, — попрохав Фуррак Пашку.

Той пройшов уперед, нагнувся й підняв накривку люка.

— Нам униз.

Вони опинилися в такому самому коридорі, який вів із камери в палац Чотириокого.

— Тепер зовсім тихо, — прошепотів Фуррак на вухо Алісі.

Стіни коридору розійшлися, зникли в темряві, і попереду відкрилася простора низька зала, в якій нескінченними рядами тяглися однакові кам'яні столи. Алісині очі вже так звикли до темряви, що світла зелених ліхтариків було достатньо, аби зрозуміти: на кожному столі лежить лемур. Лемури лежали однаково — на спинах, ніс-хоботок догори, руки складені на волохатих білих грудях і тонкі мляві пальці переплетені. Спершу Алісі здалося, що лемури померли і їх тут склали перед похороном. Але вона відразу ж збагнула — лемури дихають. Вони похропують, стогнуть уві сні, морщаться, зітхають, але ніхто не повертається, не змінює пози.

— Що з ними? — спитала пошепки Аліса.

— Як що? — здивувався гном. — Вони сплять.

— А чому всі однаково? І чому тут. Адже незручно.

— Може, й незручно, але так треба. Вони тут працюють, за цими столами, і сплять тут, щоб часу не гаяти. Прокинуться — і відразу до роботи. Бачиш, що в них у руках?

Тут Аліса помітила, що в пальцях кожний стискає маленьку коробочку.

— Там у коробочхах їхня робота. Маленькі камінці й палички. Багато-багато камінців і паличок. Вони сидять цілісінький день і перекладають камінці й палички. Один лічить, скільки пайків треба гномам видати, другий — скільки штрафів накласти, третій — скільки лемурів на які роботи послати. Дуже багато мороки.

— Ти жартуєш, Фурраку?

Але гном не жартував, як і всі гноми, він був позбавлений почуття гумору. Він здивувався, що Аліса така нетямуща.

— Кожному лемурові видають одну коробочку. Якщо він її загубить — залишиться без роботи, а якщо без роботи, то без їжі і потрапить у велике колесо. А чим краще лемур працює, тим більша в нього коробочка. Он бачиш, лежить головний лемур?

Аліса побачила лемура, який тримав на животі цілу скриню. Щоправда, й стіл у нього був удвічі більший, ніж у решти, і в головах була подушечка.

— А що ти про колесо казав? Це щось страшне?

— Іноді дуже страшне, а іноді просто страшне, — відповів гном. — Але це побачити треба.

Вузькими сходами вони вийшли на поверхню. Якщо можна вважати поверхнею підлогу величезної площі, поросту мохом і лишайниками. Неподалік жебоніла річка.

— Ось тут ми зустрілися, — мовив Фуррак. — Куди тепер?

— Зараз поміркую, — сказав Пашка. — Річка була праворуч. Тепер ліворуч. Нам туди!

Ноги грузли в білому моху, і тому кроків не було чути. Темними кошенятами попереду бігли гноми, і

зелені ліхтарики розгойдувалися на ходу. А довкола світлячки.

"Скоро ми піднімемось нагору, — подумала Аліса. — І важко буде повірити, що далеко внизу залишилося дивне й загадкове царство Чотириокого, де сидить упертий Гарольд Іванович і не хоче покидати підземних кузьок. Ніби перегортаєш останню сторінку цікавої і страшної книжки й знаєш, що все це неправда, що так не буває, хоч хвилину тому ти в це вірив".

Попереду блиснув борт "Теранавта".

Гноми зупинилися, злякались.

— Ось і наш човен! — закричав Пашка. — Ну, тепер бережися, Чотириокий!

Він підбіг до човна і поплескав його по борту, як бойового коня. "Який він твердий, надійний, навіть красивий", — подумала Аліса.

— До побачення, відважні гноми, — промовила Аліса, опускаючи на мох Фуррака. — Дякуємо вам за допомогу.

— Ми чекаємо, — сказав Фуррак. — Чимшвидше вертайтеся. КоЛи Чотириокий дізнається, що ви втекли, він почне шукати, хто вам допоміг, і, звісно ж, здогадається, що тільки гноми могли відімкнути замок. І він нас мордуватиме. Скоріше! Привезіть чимало гармат і рушниць, привезіть гострі піки й залізні щити! І ведіть нас у бій!

Гном навіть трохи підвівся навпочіпки, щоб бути вищим, і випнув груди.

— До зустрічі, друзі, — попрощався Пашка і простяг руку до люка, щоб відкрити його.

— Не квапся, Пашо, — пролунав тихий голос. Пашка обернувся. Спалахнули яскраві ліхтарі,

що їх тримали в руках могутні злісні тролі.

5 Підземний чокн 113

Гноми кинулися врозсип, дехто намагався заритися в мох.

Аліса замружилася.

— Дурненькі гноми сказали вам, що всі сплять, коли гасять світло. Але сплять не всі.

Аліса примружилася, щоб розгледіти, хто це говорить. Вона підозрювала, що побачить зараз Га-рольда Івановича, але побачила зовсім іншого чоловіка.

Перед нею стояв високий візок на товстих широких колесах. У візку сидів чоловік у чорній мантії й ширококрисому капелюсі, з крис якого спадала вниз сітка, схожа на ті, що їх носять бджолярі на пасіці.

— Нам треба було дізнатися, де ви ховаєте свій підземний корабель, — промовив чоловік у капелюсі. — От ми й зачекали, поки ви самі до нього приведете. Тепер для нас не буде перепон у підземному світі — ми зможемо спускатися й підійматися, куди захочемо. ї влада моя розшириться безмежно. Ну ж бо, Пашо Гераскін, відчини мені корабель, я хочу оглянути його зсередини.

— Самі відчиняйте, — сказав Пашка.

— Не люблю неслухняних хлопчиків, — відповів чоловік у капелюсі. — Я, повелитель підземель Чотириокий, наказую тобі: відчини підземний корабель, який тепер належить мені!

— Ще чого бракувало! — грубо вигукнув Пашка.

— Тролю, навчи це щеня гарних манер, — наказав Чотириокий.

Аліса не встигла й охнути, як троль схопив Паш-ку за барки й підняв у повітря. Аліса кинулася виручати Пашку, але другий троль гучно зареготав і також схопив її. Земля попливла з-під ніг, і Аліса

відчула, як у неї на горлі зійшлися страшні пазурі троля.

— І не подумаю! — закричав Пашка.

— Тоді, тролю, любий мій, — спокійно мовив чоловік у капелюсі, — зроби ласку, помуч трохи Алі-сочку. Мені її дуже шкода, але я не бачу іншого способу напоумити дурненького Пашу. Полоскочи її пазурами, почеши її зубами, повідкушуй її тонкі пальчики,видряпай її блакитні оченята!

Пазурі стиснули шию Алісі так, що їй стало важко дихати.

— Ні! — закричав Пашка. — Не смійте! Мучте мене, але Алісу не чіпайте!

— Ось на це я й розраховував, — сказав чоловік у чорному капелюсі. — Адже ви так просто влаштовані, шляхетні хлопчики.

— Відчиню я вам корабель, — промовив Пашка.

— А ти, тролю, не відпускай Алісочки і муч її потрошку, щоб Паша поквапився.

Аліса не змогла стримати стогону, так боляче різали їй шию пазури троля. Пашка сказав:

— Відпустіть мене хутчій! Я все покажу. Пашка відкрутив кришку люка.

Він поспішав, щоб визволити Алісу.

— Залазьте, — запросив він.

— А от це зайве, — заперечив чоловік у чорному капелюсі. — Я залізу, а ти мене там замкнеш або ще якусь капость придумаєш. Ні вже, я вашим кораблем займуся на дозвіллі, без свідків. А зараз нам доведеться повернутися до мене в палац. Ідіть поряд із моєю каретою, тільки не смійте тікати. Врахуйте, що тролі бігають дуже швидко. Зрозуміло?

Чоловік у капелюсі стьобнув візок батогом — спочатку по правих колесах, потім по лівих. З коліс долинув писк і стогони. • Троль опустив Алісу на мох.

Візок рушив уперед, Аліса й Пашка йшли у нього з боків.

Аліса потерла шию.

— Тобі не боляче? — спитав Пашка з другого боку візка.

— Ні, все гаразд, — відповіла Аліса.

Колеса повільно крутилися, візок їхав зі швидкістю пішохода. Алісі стало цікаво, чому з коліс долинають такі дивні звуки. Вона нагнулась і побачила, що колеса влаштовані подібно до білячого колеса —всередині по сходинках біжать гноми, багато гномів. Вони натискають на сходинки всередині колеса, і воно котиться вперед.

— Там живі гноми? — здивувалася вона.

— Там покарані, неслухняні гноми, — відповів Чотириокий. — Вони знають, що тільки послух може допомогти їм спокутувати свою провину.

— Але ж це жорстоко!

— Це розумно і сприяє дисципліні, — відповів Чотириокий. — У державі не можна без покарань, а то всі розбестяться. Все, що я роблю, я роблю для блага моїх підданих.

— Алісо, не розмовляй із ним, — сказав Пашка. — Він же нелюд! Коли ми повернемося нагору, я всім розповім, що він тут витворяє!

— Ось чому ви й не повернетеся нагору, — зауважив Чотириокий. — Я, на жаль, не можу цього допустити. Я стільки праці поклав у створення зразкової щасливої держави, що будь-яке втручання з боку для мене нестерпне.

— Нічого собі справедлива! — обурився Пашка. — Спитайте у гномів, яких заперто в цьому колесі, чи справедлива вона?

— Звісно, справедлива. Якби гноми поводилися гідно, вони б гуляли зараз на волі. Нічого не буває без причини. І кожен мій підданий знає: поводишся добре — живеш добре. Нашкодив — будеш покараний. Оце і є справедливість. Якби ти не замислив, Пашо, викрити мене, втекти звідси і донести на мене злим людям, що живуть на поверхні Землі, ти б теж залишився живий і, можливо, посів би високе становище в моєму суспільстві.

— Не потрібне мені високе становище!

— От саме через це ти й помреш.

— Якщо ви нас уб'єте, — зауважила Аліса, — то по нас відразу ж пошлють експедицію, і всі ваші таємниці буде розкрито.

— Не знаю, не знаю. Поки що цей човен існує в єдиному екземплярі... Зрештою, я неодмінно щось придумаю. Ось зберемо зараз найвищу раду мого королівства, порадимося і знайдемо спосіб, аби й вас убити, і таємницю зберегти.

Чотириокий обернувся до одного з тролів і наказав:

— Умикай світло! Починається трудовий день. Троль підняв трубу, що висіла в нього через плече, й гучно засурмив.

І відразу ж попереду, де лежало підземне місто, почали спалахувати вогні, загорілися вони й під стелею печери, і вздовж вулиць міста, так схожих на коридори у в'язниці.

— Годі спати! — рикнув троль так гучно, що голос його, підсилений луною, полинув на кілометри. — Починається новий щасливий день!

Вставайте, лежні! Вставайте, злочинці, вставайте, винуваті! Всі, хто бачив дурні сни або хропів, повинні негайно доповісти про це начальникові кварталу для одержання покарання! З добрим трудовим ранком, громадяни справедливого королівства!

Троль знову просурмив.

Вогники загорілися яскравіше. Аліса уявила собі, як десь у глибині полонені мисливці й покарані лемури крутять величезні колеса, що дають світло цьому місту.

— А тепер ти, — обернувся Чотириокий до другого троля. — Оголоси загальні збори.

— Шановні вільні громадяни, — закричав другий троль. — Ваш шановний і улюблений повелитель просить і благає вас, якщо вам не важко, зібратися на майдані перед палацом для того, щоб бути присутніми при повчальному і незабутньому видовищі.

— Будемо судити оцих прибульців, — підказав Чотириокий тролю.

— Справедливий і великодушний повелитель буде радитися з народом, як саме покарати двох негідних прибульців, котрі баламутили народ і підривали законну владу. Тепер вони усвідомили свою провину і благають покарати їх так, щоб нікому не кортіло порушувати порядок у нашій щасливій державі. Поспішайте взяти участь!

— Молодчина, — похвалив троля Чотириокий. — Тепер попередь як слід.

Троль знову просурмив сигнал і крикнув:

— Нагадую! Всі, хто не поквапиться зараз, негайно, швидко, радісно, на збори, будуть суворо покарані як вороги свободи. Тільки спробуйте не прийти, негідники!

— Ну, останнє — зайве, — сказав Чотириокий.

— З ними інакше не можна, — рикнув троль. — Геть розбестилися.

— От саме тому я хочу, щоб суд над цими хитрунами був страшним, жахливим! Щоб він став уроком для всіх!

Вони в'їхали на головну вулицю міста. Видно було, як лемури палицями й штовханами виганяють із камер своїх бідолашних родичів, як невеликий троль, певно, тролеве дитинча, жене попереду себе юрбу переляканих гномів, як цілий гурт озброєних лемурів підганяє зв'язаних ланцюгом неандертальців.

Побачивши візок Чотириокого, лемури відганяли народ до стін і примушували падати навколішки.

— Навіщо ж так? — не витримала Аліса. — Ви ж справляєте враження інтелігентної людини.

її хвилювало питання: чоловік у чорному капелюсі й Гарольд Іванович — одна особа чи ні? Голос ніби схожий, але й не схожий...

— Вони іншого, на жаль, не розуміють, — відповів Чотириокий. — їх доводиться привчати до демократії палицею. Що ж, моє суспільство змушене пройти через цей реконструктивний період. Нехай для стороннього глядача він може здатися недостатньо естетичним, та інакше настане анархія і повернеться та дикість, із якої я рік за роком витягаю оцих нещасних...

— А навіщо? — спитав Пашка. — Навіщо витягати?

Чотириокий стьобнув батогом по одному колесу, потім по другому, гноми всередині заскиглили, заплакали, колеса стали крутитися швидше.

— Для їхнього блага, — сказав Чотириокий. — Ви просто не уявляєте, в якому я застав їх стані. Ніяко-гісінького порядку! Гноми копають коштовне каміння, але не знають йому ціни і віддають за безцінь брудним огидним неандертальцям. Неандертальці полюють на кого хочуть! Лемури жеруть мох і взагалі нічого не роблять. Тролі полюють на гномів і лемурів, і ніякого порядку!

— А як же вони вас стали слухатися? — запитала Аліса.

— Цивілізована людина завжди знайде спосіб, як упоратися з дикунами, — відповів Чотириокий. — Вони не знали, що таке справедлива влада, і тому не знали, що треба чинити опір... А коли збагнули, було пізно. От тільки до неандертальців я ніяк не доберуся! Відбиваються! Неподобство якесь! Я у них полонених беру, набіги роблю, намагаюся перевиховати їх працею — вмирають, але не перевиховуються. Але за допомогою вашого човна я зможу їх приборкати.

Саме цієї миті візок обігнав ще одну партію неандертальців. Вони були закуті ланцюгами, з усіх боків ішли лемури, уткнувши їм у спини електричні палиці. Один із неандертальців зрозумів, певно, що річ про нього, підвів голову й вищирився. Очі його палали ненавистю.

— Бий його! — крикнув Чотириокий тролю. — Бий його!

Троль ударив навідліг пазуристим ручиськом по обличчю неандертальця. По розпанаханій щоці потекла кров.

— Ось так! Так буде з кожним, хто не хоче зрозуміти найвищої справедливості!

— Ви мені огидні, Чотириокий, — мовив Пашка.

— А мені не треба тобі подобатися, хлопчисько! Через кілька годин тебе не буде на світі. Я вже потурбуюся, аби всенародний суд із тобою розправився якнайжорстокіше.

Вулиця скінчилася, і вони опинилися на майдані перед палацом. Цього разу вони підійшли до нього з боку головного входу.

Палац виявився великою будівлею з полірованого мармуру із зеленими нефритовими колонами. Колони були прикрашені розкішними капітелями у вигляді павуків, які плетуть павутину. В скляні очі павуків були вмуровані зелені світлячки, вони билися всередині, намагалися вилетіти назовні, і від цього здавалося, що павуки крутять очима. На відполірованих стінах палацу було викладено алмазами слова:

"ПРАЦЯ — ПОРЯДОК-СПРАВЕДЛИВІСТЬ-ОЦЕ І Є ЩАСТЯ"

Майдан перед палацом був заповнений жителями підземного міста. Вільний простір перед широкими східцями, що вели до палацу, оточили ряди ле-мурів-охоронців з електропалицями напоготів. У них за спинами покірною мовчазною юрбою стояли звичайні лемури. Канцеляристи тримали в лапках заповітні коробочки з камінцями й паличками. Інші лемури також притискали до грудей інструменти своєї праці: один — заступ, другий — лом, третій — мітлу, четвертий — граблі, п'ятий — ваги. Гноми товпилися в першому ряду, а неандертальці стояли, закуті в ланцюги, певно, їх тут боялися.

Двоє тролів витягли з дверей палацу трон, що стояв раніше в залі. І застигли обабіч нього, дивлячись перед собою звірячим поглядом. Слідом за троном із тих самих дверей вийшли знатні особи держави. Принаймні так вирішила Аліса, спостерігаючи, як поважно вони виступають і як штовхаються, щоб зайняти місце чимближче до трону.

Там були лемури, але не прості лемури, а опасисті, що лисніли, там була стара тролиха в шапці з лемурячих шкур, там були дві амеби. Аліса не знала, як їх ще назвати — білі драглисті туші, з чорненькими очицями по боках вузького рота, там був горбатий карлик на милицях із самородного золота і ящірка, котра ступала на задніх лапах, спираючись хвостом на підлогу. Там були два величезні білі кажани, що дріботіли, склавши крила, як плащі, а за ними вийшов привид — ходячий голубий скелет із зубами, що світилися. І всі ці знатні особи королівства були так рясно обвішані коштовностями, браслетами, намистами, діадемами, каблучками, сережками, що живого місця не лишалося. Юрба на майдані відступила назад, зашелестів наляканий натовп.

Чотириокий, побачивши ці чудовиська, подумав уголос:

— За вірність цих нікчем мені доводиться дорого платити.

— А ви не платіть, — озвався Пашка.

— Нехай радіють, — мовив Чотириокий. — Якщо хтось із них починає вихвалятися, я звинувачую його у зраді, віддаю на розтерзання підземному драконові, а скарби повертаю в скарбницю. Отож вважайте — всі цінності в них на тимчасовому зберіганні.

І Чотириокий засміявся. Сміх його глухо долинав крізь сітку.

— Ей, стояти! — наказав він гномам у колесах. Візок завмер. Чотириокий ступив на майдан, усі схилилися в поклонах.

— Пашко! — охнула Аліса. — Це не він!

— Так, — згодився Пашка не менш здивовано. — Я був переконаний, що Чотириокий і є Гарольд Іванович. Все збігалося. Але цей...

— Він принаймні на голову вищий за Гарольда Івановича!

— Отже, надаремне ми його підозрювали.

Розділ 10 СУД І ВИРОК

Дивною ходою, мовби в нього ноги не гнулися, Чотириокий піднявся сходинками. Обернувся, дивлячись на юрбу, але сітки, що приховувала обличчя, не відкинув.

Він усівся на трон, підняв руку.

Троль із сурмою вийшов наперед і прогудів.

Другий троль став поруч.

— Починаємо показовий суд! Нікого не мине справедлива рука закону. Ура!

— Ур-ра! — заволали знатні особи.

— Ура, — потягли окремі голоси в юрбі.

— Не чую радості! — розсердився троль.

— Ур-ра! — вже гучніше крикнула юрба.

— Злочинці, підійдіть сюди! — наказав Чотириокий.

У печері була така дивовижна акустика, що кожне його слово долинало до останньої людини в юрбі.

— Ходімо, чи що? — спитав Пашка. Він храбру-вався, але насправді йому було страшно. Алісі теж. Цей божевільний диктатор може таки

стратити їх. А тих, хто бажає виконати його наказ, тут більш ніж достатньо!

— Злочин їхній жахливий! — мовив Чотириокий.

— Смерть! — закричали знатні особи. Ящірка спробувала вкусити Пашку, кажани розпростали крила і заходилися лопотіти ними, тролі ширилися...

— Є думка — смерть, — оголосив Чотириокий. — Є інші думки?

— Ні! — закричали наближені. Юрба мовчала.

— Є інша думка, — озвався Пашка. — По-перше, я не знаю, в чому нас звинувачують.

— Ганьба! — загукали знатні особи. — Він знущається з нашого суду! Він ставить під сумнів слова повелителя.

— А ви скажіть, скажіть! — не здавався Пашка.

— А чом би й не сказати? — припинив загальний шум голос Чотириокого. — Я скажу. В нас усе відкрито, демократично. Ви прибули сюди без запрошення, змовившись із нашими найлютішими сусідами, мерзенними неандертальцями, для того, щоб

скинути законну владу, ви вели агітацію проти моєї персони, ви схилили до зради нікчемних гномів, ви, нарешті, маєте намір відкрити таємницю нашої великої держави чудовиськам, що живуть нагорі. А як усі знають, нагорі немає розумних людей. Там нема порядку, нема щастя. Ви вивідачі, які хочуть відібрати у нас наші славні чертоги! Які хочуть з'їсти всі наші продукти й відібрати коштовності!

Який рейвах зчинили тут знатні особи, важко уявити! Найбільше злякала їх небезпека розлучитися з коштовностями. Тролям довелося захищати полонених від їхнього гніву.

Сяк-так укоськавши наближених, Чотириокий промовив:

— Судити цих негідників буде народ. Як у нас заведено. Я не буду впливати на думку народу. Ось ти!

Палець Чотириокого уперся в лемура, що стояв в одному з перших рядів, притискаючи до грудей маленьку коробочку.

Його відразу ж виштовхали з юрби, і, переляканий, нічого не тямлячи, він опинився на порожньому просторі.

На майдані залягла мертва тиша.

— Як звати тебе, голосе народу? — запитав Чотириокий.

— Забув, — прошепотів лемур.

Знатні особи покотилися зо сміху. Один із кажанів навіть злетів над майданом, але Чотириокий пригрозив йому пальцем, і він майнув назад так швидко, що збив із ніг тролиху, і це, звісно, тільки додало веселощів.

— Чудово, — сказав Чотириокий. — Ти істота без імені, і ім'я тобі народ. Чи вимагаєш ти від імені народу, щоб ми стратили оцих мерзотників?

Лемур стояв непорушно, лише рот його розтулявся й затулявся, а хоботок тремтів.

• — Мовчання означає згоду, — промовив Чотириокий. — Отже, народ зажадав смерті прибульців, і ми, звичайно ж, підкоряємося так недвозначно висловленій вимозі. Тепер скажи нам, представнику народу, чи віддамо ми їх драконові, чи кинемо в прірву, щоб вони вмерли від голоду?

Лемур витріщив від жаху очі й похитувався, як іван-покиван.

— Слушно, — похвалив Чотириокий. — Кинемо. Нехай помучаться перед смертю. Але крові не проллємо, не такі ми жорстокі, як дехто розпускає про нас плітки. Вирішено. Одноголосно. Хто не згоден, підніміть руки й нарікайте на себе!

І раптом пролунав гучний дзвін. Всі неандертальці підняли свої волохаті могутні руки.

— Що? — Чотириокий підскочив на троні й затупотів у нестямі ногами об підлогу...

Ні, зрозуміла Аліса — не ногами! Він стукав дерев'яними ходулями! Вона хотіла сказати про це

Пашці, але той швидко ступив крок уперед, зупинився на верхній сходинці й закричав:

— Жителі підземелля! Чесні гноми й неандертальці! Пригнічені лемури та інші тролі! Гуртуйтеся! Хай живе революція! Геть диктатуру Чотириокого! Час визволення близький!

Знатні особи спершу сторопіли від такого нахабства, Чотириокий досі ще в гніві стукав дерев'янками по підлозі,.а у відповідь на Пащин заклик із юрби долинув тонкий, але розбірливий голосок гнома:

— Хай живе воля!

— Знайти! — кричав Чотириокий! — Знищити!

Почалася метушня. Лемури кинулись у юрбу, розшукуючи гнома, інші били безпомічних неандертальців.

— А вас... вас, мерзотники... — Чотириокий не знаходив слів від обурення. Він підвівся на ходулях, утратив рівновагу, вчепився за шапку тролихи, шапка злетіла, оголивши лису горбисту голову.

І враз Чотириокий голосно охнув і завмер.

Голова його повільно поверталася, розчепірені пальці тремтіли. Аліса простежила за рухом його голови й побачила, що над майданом звільна пурхає якась комаха, схожа на нічну міль, тільки більша і зовсім прозора.

Як уві сні, повелитель підземного царства повільно рушив до молі.

Здогадавшись, що привернуло увагу диктатора, знатні особи кинулися вперед, намагаючись зловити міль.

— Ні! — закричав Чотириокий. — Не смійте! Ви пошкодите їй крила! її немає в моїй колекції! Сачок! Негайно сачок!

Але сачка ні в кого не було.

^/Гл?ф^^ завмерли,

Чу^^ дивлячись на

Х^И^ міль, котра, ніби

ж/ нічого не сталося,

V пурхала над юрбою.

Чотириокий стрибнув за нею, впав, але куди проворнішим виявився Пашка. У во-ротарському стрибку він кинувся

. • за міллю, та не встигла вивернутися і

опинилася в Пащиних долонях. Лежачи, Чотириокий кричав:

— Обережніше! Не помни крила! Уб'ю!

— Уб'ю! — кричали знатні особи. Пашка обережно тримав міль у долонях. Троль дістав із-за пояса коробочку й мовчки

підставив Пашці.

Пашка поклав туди міль, троль закрив коробочку й передав її диктаторові, який обсмикнув свою мантію, щоб не було видно ходуль, і через силу підвівся. Він трішки відкрив коробочку, зазирнув у щілину й повідомив:

— Цей вид науці невідомий!

— Це він! — прошепотіла Аліса. — Він ходулями мене ошукав.

Пашка кивнув.

— Дякую тобі, прибульцю, — щиро сказав Гарольд Іванович. — Дякую, Пашо. Наука тебе не забуде. За таку заслугу я дозволю тобі висловити будь-яке бажання. І я його виконаю.

Майданом прокотилося зітхання полегкості. Аліса зрозуміла, що ніхто з підземних жителів не хоче їхньої смерті. Але в юрбі придворних почулися невдоволені голоси.

— Мовчати! — розсердився Гарольд Іванович. — Тут я наказую. Павле Гераскін, тобі надається слово.

— У мене є бажання, — почав Пашка, — щоб ви відпустили нас з Алісою додому, а також відпустили всіх неандертальців, випустили з коліс нещасних лемурів та гномів і взагалі повернулися до свого брата. Годі вам тут розкошувати.

— Багато, ох як багато бажань у тебе, Пашо, — мовив докірливо Гарольд Іванович. — Та, на жаль, це все не бажання, а вимоги. А вимог я не допущу.

— Хіба це не бажання — залишитися живим?

— Ні, це ультиматум. І якщо ти не хочеш залишитися без бажання, то квапся, проси. Адже все одно я тебе скараю. Бо інтереси держави вищі за особисті. Тебе не я засудив, тебе народ засудив. А проти народу я не піду. Говори бажання, яке особисто я можу виконати.

— Добре, — згодився Пашка. — Є в мене бажання. Стало дуже тихо. Тільки ящірка постукувала від

нетерпіння хвостом.

— Змалечку я цікавився збиранням комах, — сказав Пашка. — Не було в мене більшої радості, ніж наколювати на булавки метеликів і жучків. Усі в класі заздрили моїй колекції. Аліса може підтвердити.

Аліса пильно дивилася на Пашку. Ніколи вжитті він не збирав метеликів та жучків.

— Я хочу перед смертю, — вів далі Пашка, — побачити велику й славетну колекцію підземних комах, зібрану великим ученим Гарольдом Івановичем. Якщо я побачу її, то можу вмерти спокійно.

Над майданом шелестіли здивовані голоси. Ніхто нічого не розумів.

— Ти не обманюєш, мій хлопчику? — спитав Чотириокий.

— Я ніколи не обманюю! — урочисто збрехав Пашка.

— Ну що ж, я знаю одного ентомолога на ім'я Гарольд Іванович. Він живе в задніх приміщеннях мого палацу й ніколи не виходить до людей. Я попрошу цього скромного чоловіка показати тобі колекцію. Але як тільки подивишся, відразу на страту — домовилися?

— Ясна річ, після такої колекції й померти не жаль, — промовив Пашка зі сльозою в голосі.

Аліса не розуміла, що задумав її друг, але не стала заважати йому. Вона сподівалася на Пащину кмітливість.

— Ідіть у тронну залу, — наказав Чотириокий. — Вас проведе мій вірний троль. А ви, всі інші, роз-ходьтеся, негайно розходьтеся на свої робочі місця. І через те, що всі прогуляли цілу годину, простовбичивши на цьому майдані й нічого не роблячи, вас усіх оштрафовано на денний пайок, а сон сьогодні буде вкорочено на годину. Ура?

— Ура! — крикнув хтось із придворних.

— А щодо вас, мої любі помічники, — зауважив диктатор, обернувшись до знатних осіб, — то після страти прошу всіх на скромну вечерю.

Більше Аліса нічого не чула. Троль заштовхнув їх із Пашкою до тронної зали, мовчки показав на двері за троном і залишився стояти біля них. Мабуть, ніхто не мав права заходити до внутрішньої квартирки кабінетного вченого Гарольда Івановича.

Вони піднялися знайомими східцями.

— Ти що задумав? — запитала Аліса.

— Нічого! — відповів Пашка, показавши собі на вухо — можуть підслуховувати.

Він перший підійшов до дверей квартири Гарольда Івановича й натиснув на кнопку дзвінка.

— Він іще не встиг, — промовила Аліса.

І справді їм довелося зачекати хвилини зо три, перш ніж із середини почулося човгання кроків, і голос ученого спитав:

— Хто там?

— До вас гості! — бадьоро відповів Пашка. — Ваші давні друзі, нас прислав Чотириокий.

— Хто-хто? — Гарольд Іванович прочинив двері на ланцюжок.

— Тутешній повелитель.

— Тут є повелитель? Ніколи не чув, — сказав учений. — Ах, це ви, Пашенька й Алісочка? Який я вам радий! Заходьте, заходьте.

Вчений відкинув ланцюжок і впустив гостей.

Чорний капелюх висів на вішалці в передпокої. Але сам диктатор устиг скинути ходулі й був уже в домашньому халаті та капцях.

— Заходьте, — запросив він ласкаво. — Що ж вас знову привело до мене?

— Пристрасне бажання подивитися на вашу колекцію, — відповів Пашка. — Перш ніж нас скарають, я повинен натішитися нею.

— Скарають? Вас? Дітей? Яке варварство! Ви, напевно, злісні злочинці?

— Чесно кажучи, ні! — прошепотів Пашка. — Але цей мерзотник Чотириокий думає інакше. І знаєте чому?

— Чому ж?

— Він нас страшенно боїться.

— Вас? Дітей?

— Він боїться, що вернемося назад і розповімо про ті неподобства, які тут коїться.

— Неподобства? — вчений був дуже засмучений. — Не може бути! Я, щоправда, не зустрічався із тутешнім повелителем, але, за відгуками, він — вельми милий чоловік і жертвує всім, аби навчити місцевих дикунів жити по справедливості, дотримуватися порядку й планової системи. Він вважає, що світ мусить бути організований строго й чітко, як колекція комах.

— Ні! — підтримав хитрість Гарольда Івановича Пашка, — коли зустрінетеся із цим негідником, то зрозумієте, наскільки ви не маєте

рації. Це мучитель і садист. Він упевнений, що люди повинні жити, як метелики на булавках.

— Не будемо гаяти часу. Яку частину колекції ви хотіли б подивитися?

— Всі частини, — відповів Пашка.

— Ну що ж, почнемо.

Наступні півгодини видалися Алісі найнудніши-ми в житті. Гарольд Іванович діставав один за одним планшети з наколотими на них комахами й детально розповідав про них Пашці, а Пашка неквапливо ставив запитання. І якщо подивитися на них збоку, то подумаєш, що перед тобою старий учений і його вірний захоплений учень.

— От і все, — сказав нарешті Гарольд Іванович. — Ви ознайомилися з моєю скромною колекцією. Якщо не враховувати тієї коробочки, яку мені принесли сьогодні.

Він показав на коробочку з міллю, що її спіймав Пашка.

— До неї я візьмуся сьогодні ввечері, коли з вами буде покінчено. Чи задоволені ви, Павле Гераскін?

— Мені жаль, що моя мрія стати збирачем комах не здійсниться.

— Якби це залежало від мене, — признався Гарольд Іванович, — ти був би моїм улюбленим учнем. Але народ... народ вимагає.

— Чого вимагає народ?

— Ти ж мені сам сказав, що народ тебе засудив?

— Нічого я не говорив. Народ чекає не дочекається, коли вас уб'ють.

— Ох, не говори страшних речей, у мене слабкі нерви! Як можна мене вбити, коли мене всі так люблять?

— Як жаль, — пошкодував Пашка, оглядаючись, — що ви не показали мені всієї колекції. Не думав, що ви будете обманювати мене в дрібницях.

— Я? Показав не всю колекцію?

— А де сколопендра Гарольді? Чому ви її приховуєте?

— Але ж вона існує в єдиному екземплярі!

— У тій маленькій кімнаті? — Пашка показав на дверцята за письмовим столом. — У скляній банці?

— А ти звідкіля знаєш?

— Я здогадався, — відповів Пашка. — Я тільки здаюся незібраним і неуважним. А насправді я все запам'ятовую і вмію робити висновки!

— А втім, — Гарольд Іванович поправив окуляри. — Я й сам збирався тобі її показати. А чому й ні? Ти ж нікому про неї не розкажеш!

Гарольд Іванович відчинив дверцята. За ними виявилася маленька кімната, і крізь відчинені двері Аліса побачила вузьке ліжечко і шафочку. Із шафочки Гарольд Іванович дістав невеличку кришталеву баночку. В ній сиділо прозоре, страшенно гидкого вигляду членистоноге.

— Ось вона! — сказав Гарольд Іванович, показуючись на порозі. — Сколопендра Гарольді! Мій скарб.

Пашка підійшов чимближче.

— Руками не хапати! — злякався диктатор.

— Я тільки подивлюся! — промовив тремтливим голосом Пашка. — Подивлюся й умру!

Гарольд Іванович знехотя підніс банку до Паши ного обличчя.

Аліса вже все зрозуміла і напружилася для стрибка.

Пашка різко штовхнув Гарольда, вихопив банку й кинувся до виходу.

— А-а-а! — закричав Гарольд, метнувся до письмового столу, вихопив електричну палицю і подався навздогін за Пашкою. Зін забув про Алісу.

Коли Гарольд пробігав повз неї, Аліса зробила відчайдушний стрибок, збила з ніг Гарольда Івановича, вихопила палицю й кинулася слідом за Пашкою. Гарольд Іванович ніколи не займався фізкультурою, і тому, коли він із прокляттями підвівся на ноги, Аліса вже була біля входу до тронної зали.

Вона прибігла вчасно. Троль готовий був схопити Пашку.

Аліса підняла електричну палицю й увіткнула її у волохатий бік чудовиська. Запахло паленою шерстю, троль закрутився на місці від болю.

Ще через секунду Пашка й Аліса вискочили на майдан.

А там за ці хвилини багато що змінилося.

Юрба лемурів порідшала — певно, чимало хто з них поквапився на робочі місця, але замість них на майдані з'явилися неандертальці — сотні розлючених, страшних мисливців. Розмахуючи списами, вони наступали на лемурів і тролів. їхні товариші крутили в повітрі ланцюгами, збиваючи з ніг охоронців. Могутній троль, обтиканий стрілами, як дикобраз, крутився від болю й ревів, знатні особи металися довкола трону. Але й неандертальцям доводилося несолодко — багато хто з них уже впав, уражений електричними палицями.

І в цей момент Пашка вискочив на трон і звідти закричав:

— Стійте! Всі стійте!

Його голос пересилив шум бою. Пашка підняв руку із затисненою в ній скляною банкою.

— Тут у мене, — кричав він, — скляна банка, в якій смерть Чотириокого!

— У-у-у-у-у! — прокотилося майданом. Одні волали від жаху, інші від радості. Всі завмерли.

Аж ось із дверей тронної зали вискочив Гарольд Іванович.

— Стійте! — вигукнув він. — Зупиніть його! Вбийте!

Але ніхто не зрушив з місця. Гарольда Івановича погубило те, що він завжди з'являвся перед своїми підданими на ходулях і в чорному капелюсі з вуаллю. А в маленькому лисому ентомологові важко було вгадати великого повелителя підземель.

Волаючи від страху і злості, Гарольд Іванович намагався вилізти на трон, щоб відібрати у Пашки банку зі сколопендрою.

1 тієї миті, коли його руки дотяглися до Пашки, Пашка розмахнувся і щодуху хряпнув банкою об кам'яну підлогу. Банка розлетілася на скалки.

Знатні особи побігли вусібіч, лемури-охоронці кидали палиці й падали навколішки перед неандертальцями, благаючи про пощаду. Тролі, збиваючи все на своєму шляху, втекли геть.

Гарольд Іванович охнув тонким голосом і впав на спину. '

І тоді настала тиша.

І в цій тиші Пашка сказав:

— Все! Кінчився ваш Чотириокий. Це кажу вам я, Павло Гераскін! Можете жити спокійно.

Розділ останній

ПОВЕРНЕННЯ БЛУДНОГО БРАТА

До підземного човна Алісу й Пашку прийшли проводжати гноми й неандертальці. Лемурів там не було — вони юрбою побігли грабувати продуктові склади, щоб уперше за десять років наїстися донесхочу.

Неандертальці втиснули в люк загорнуте в ковдру непритомне тіло Гарольда Івановича, який досі ще не прийшов до тями. Аліса ледве вмовила диких мисливців це зробити. Вона сказала їм, що Гарольд Іванович зовсім не причетний до злісного диктатора, котрий безслідно зник після того, як його взяла смерть.

Вона присіла навпочіпки перед гномом Фурра-ком, який страшенно пишався тим, що зміг пробратися таємними ходами до неандертальців і підняти їх на допомогу Алісі й Пашці.

На прощання він подарував Алісі свого ліхтарика із зеленими світлячками, а Аліса залишила підземним жителям усі припаси, які їм дав у дорогу добрий Семен Іванович. Замість припасів поклали Гарольда Івановича.

— До скорої зустрічі! — сказав Пашка новим друзям. — Живіть спокійно.

Закрився люк.

— Спробуємо витиснути з цієї машини все, на що вона здатна, — озвалась Аліса.

— Я тебе зміню, коли втомишся, — мовив Пашка. — Треба за ним наглядати. Як би чого не накоїв.

Піднімалися вони поволі. Довелося обходити просторі підземні печери. Тільки через дві години вони опинилися вище підземель, і човен упевнено поповз нагору.

Пашка знайшов забутий шматок сиру, і вони з Алісою поділили його.

І раптом вони почули ззаду стогін.

Отямився Гарольд Іванович.

— Де я? — запитав він кволим голосом. — Я вмер?

— Ні, ви живі, — відповів Пашка. — Хоч думаю, що ви заслуговуєте на смерть.

— Ах! — заскиглив Гарольд Іванович. — Випустіть-мене негайно! Моя колекція! Вони ж її розорять!

— Коли туди вирушить експедиція, — пояснила Аліса, — ми попросимо їх забрати й вашу колекцію.

— Ні, я не переживу! — ридав Гарольд Іванович. — Двадцять років я присвятив збиранню цих комах. Це сенс мого життя! Я не робив нічого іншого!

— Так уже й не робили, — дорікнув Пашка. — А хто був Чотириоким диктатором?

— А хто? — спитав Гарольд Іванович.

Аліса обернулась. їй здалося, що за окулярами очиці Гарольда Івановича лукаво поблискують.

— Він забув! — обурився Пашка. — Двадцять років він усіх мучив, а тепер забув.

— А це був не я, — відповів Гарольд Іванович. — Слово честі, не я. Я навіть зі своєї скромної квартирки виходив тільки в походи по комах. Я нічого не знаю. Присягаю пам'яттю мого дідуся, я нічого не знаю. Присягаю пам'яттю мого дідуся, я нічого не знав!

— Облиш його, Пашко, — мовила Аліса. — Він ні в чому не зізнається.

Гарольд Іванович гірко ридав. Він перелічував невідомі науці види відкритих ним комах. Він згадував павука Гарольді, і сколопендру Гарольді, і мокрицю Гарольді...

І так він стогнав, аж поки Пашка сказав:

— Добре, ми повертаємося назад. Але врахуйте, що там вас чекають неандертальці й гноми, що ненавидять вас, я вже не кажу про лемурів... Повернемося. Вас зустрінуть із відкритими обіймами.

Гарольд Іванович проковтнув слину і замовк. Він мовчав і тяжко зітхав півтори години поспіль.

Потім раптом промовив:

— Я все одно піду під землю. Є ще багато інших підземель, де про мене нічого не знають...

Алісі враз стало його жаль. І вона мало не дістала коробочку з міллю, яку встигла схопити зі столу диктатора. Але тут вона згадала про гномів у колесах і передумала. Вона віддасть цю міль у музей і нехай її називають міллю Гераскіна, бо піймав її Пашка.

Через п'ять годин підземний човен вибрався на поверхню Землі неподалік від млинової загати. Гарольд Іванович то стогнав, то засинав і марив уві сні, погрожував комусь, розподіляв якісь посади і пайки. Потім прокидався й запитував:

— Я нічого зайвого не сказав? Мені приснився страшний кошмар.

Але ні Алісі, ні Пашці розмовляти з ним не хотілося.

Коли "Теранавт" завмер на поверхні землі, Пашка відкрив люк і сказав:

— Вилазьте!

Гарольд Іванович заходився благати його:

— Пашенько, любий, любесенький, тільки не кажи нічого моєму братові. Він простий і недалекий чоловік, він може тебе неправильно зрозуміти.

— Ні, — відповів Пашка, стрибаючи на траву, — як засуджений до смерті, я не маю права мовчати.

— Пашо! — благав Гарольд Іванович. — Це був жарт!

— Не треба, не принижуйтесь, — втрутилась Аліса, допомагаючи Гарольдові Івановичу вилізти з підземного човна. — Є такі вчинки, яких не можна тримати в таємниці. Інакше їх повторюють.

Вона вийшла з човна останньою.

Посеред галявини стояв огрядний, добрий Семен Іванович. Він тримав на руках рушника, на якому лежала розкішна паляниця.

— Ласкаво просимо, мої любі! — мовив він.

Гарольд Іванович оглянувся на Алісу, потоптався на місці, а потім із криком: — Братику, меншенький мій, я так скучав, так нудьгував за тобою! — побіг до Семена Івановича і пробував обняти і його, і коровай, що було зовсім неможливо.

— Яке щастя! — повторював крізь сльози Семен Іванович. — Яке щастя!

Пашка подивився на Алісу й пішов до флаєра, що стояв біля млина.

— Ви куди? — здивувався Семен Іванович. — Обід на столі!

Аліса, яка пішла слідом за Пашкою, обернулась і сказала:

— Ми згодом прилетимо. Завтра. А сьогодні ми дуже втомилися.

Гарольд притиснувся щокою до ліктя молодшого брата і махав їм услід ручкою. Він швидко осмілів.

— І не сподівайтеся! — крикнув Пашка. — Ми неодмінно завтра прилетимо.

Він засунув дверцята флаєра і підняв машину в повітря.